

ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Νίκος Παναγιωτόπουλος & Franz Schultheis

Κρίσεις και στρατηγικές αναπαραγωγής (έργα της Μαρίας Μαυροπούλου: μια συνομιλία επιστήμης και τέχνης)	4
Γαρούφω Αθανασέα, <i>Η κρίση και η οικογένεια ως ελαστική συνεταιριστική «οιονεί επιχείρηση»</i>	19
Λίλα Παπαβασιλείου, <i>Η συνειδητοποίηση της κοινωνικής βαρύτητας</i>	30
Θεόδωρος Θάνος, <i>Η πειθαρχία δοκιμάζεται</i>	43
Θεόδωρος Θάνος, <i>Ζωή «με δόσεις»</i>	50
Νίκος Παναγιωτόπουλος, <i>Η οικονομία της ανάγκης</i>	64

Νίκος Παναγιωτόπουλος

Κρίσης συνέχεια	66
-----------------	----

Όλγα Τζαφέα

Σπουδές στην εποχή της κρίσης	75
-------------------------------	----

Theodoros Thanos

Éducation, économie et stratégies de reproduction sociale en Grèce (1950-2010)	100
--	-----

Νίκος Παναγιωτόπουλος & Franz Schultheis

Εργασία και οδύνη	119
<i>Τα δύο πρόσωπα ενός παθολογικού κόσμου της εργασίας</i> Frédéric Lebaron, <i>Προς μια οικονομία της ευτυχίας</i> ; Αθηνά Καρατζά, <i>Γιατροί εργασίας: ρεπορτάζ</i>	

Νίκος Παναγιωτόπουλος

Εικόνες κριτικής δράσης	183
-------------------------	-----

Εκτός θεματικής

Ξανθή Κωνσταντινίδου

Αθλητικές πρακτικές και κοινωνική φύση	191
--	-----

Rémi Lenoir

Capital social et champ du pouvoir chez Pierre Bourdieu	223
---	-----

Frédéric Lebaron

Sur les conditions sociales des institutions et des comportements économiques <i>L'enjeu des fondements anthropologiques</i>	242
---	-----

Rémi Lenoir

Le dit et l'écrit chez Pierre Bourdieu <i>Sur l'édition des cours de Bourdieu au Collège de France</i>	248
---	-----

Olivier Christin

Le secret du vote: une question bien posée?	270
---	-----

Δήμητρα Τζανάκη «Αναστροφή φύλου» (1816-2017)	276
Νίκος Παναγιωτόπουλος Σημειώσεις πάνω στην τέχνη της έρευνας	293
Anna Boschetti Pierre Bourdieu, un savant engagé	297

Αφιέρωματα

Αφιέρωμα στον Bernard Vernier	312
Νίκος Παναγιωτόπουλος Bernard Vernier: ένας εφευρετικός κοινωνικός ανατόμος του ασυνειδήτου	312
Bernard Vernier Αστάθεια και γονιμότητα της εθνογραφικής έρευνας	316
Αφιέρωμα στη διάσκεψη του περιοδικού <i>ΚΕ</i> <i>Ο ρόλος των κοινωνικών επιστημόνων στην εποχή της κρίσης</i>	324
Maurice Godelier Στον κόσμο που ζούμε, οι κοινωνικές επιστήμες είναι πιο απαραίτητες από ποτέ	326
Michèle Lamont Τα προσωπικά προβλήματα των πολιτών είναι, στην πραγματικότητα, κοινωνικά	328
Klaus Dörre Τι μπορούμε να κάνουμε; Οι διανοούμενοι και <i>Ο μεγάλος μετασχηματισμός</i>	330
Frank Dobbin Κοινωνική επιστήμη και ρύθμιση: αυξάνοντας την ισότητα, αποτρέποντας τη διαφθορά	332
Νίκος Παναγιωτόπουλος Η κοινωνιολογία και ο δημόσιος ρόλος της στην εποχή της κρίσης	334
Αφιέρωμα στον κύκλο δράσεων «Για μια νέα δημόσια εμπειρία»	336
Νίκος Παναγιωτόπουλος Για μια νέα δημόσια εμπειρία	

Το παρόν τεύχος εκδόθηκε με την οικονομική στήριξη της ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΕΤΡΕΛΑΙΑ Α.Ε., της Τράπεζας της Ελλάδος και του Ιδρύματος Bourdieu. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Επιστήμες της Αγωγής: Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης-Εκπαιδευτική Ηγεσία» του Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής Φλώρινας του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας και στον Γιώργο Ιορδανίδη καθώς και στο Σύλλογο Ελλήνων Κοινωνιολόγων (παράρτημα Ν. Λάρισας) και στον Νίκο Πουτσιάκα. Το 2017, το Κοινωφελές Ίδρυμα Κοινωνικού και Πολιτιστικού Έργου (ΚΙΚΠΕ) χορήγησε τις συνδρομές του περιοδικού για 26 βιβλιοθήκες πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και ερευνητικών κέντρων της χώρας με συναφές αντικείμενο.

Κρίσεις και στρατηγικές αναπαραγωγής

«Το χειρότερο είναι ότι δεν ξέρεις τι θα σου ξημερώσει, να δεις τι θα κάνεις, γιατί δεν ξέρεις πού πατάς και πού βρίσκεσαι. Το χειρότερο είναι αυτό... Δεν ξέρεις..., δεν ξέρεις..., δεν ξέρεις». Παντρεμένη, άνεργη, 35 ετών

«Κάνουμε μια στροφή ολόκληρη, 180 μοιρών... Να δούμε!». Αγρότης

«Τι όνειρα να κάνεις, τι να σκεφτείς να κάνεις... Μας έχουν τελειώσει..., τελειωμένοι είμαστε...». Ιδιωτικός υπάλληλος

Τα σφοδρά και επιτακτικά μέτρα που ενεργοποιούνται στην ελληνική κοινωνία και οικονομία ως μηχανισμοί διαχείρισής της, εδώ και οκτώ χρόνια, μετέβαλαν άμεσα και δραστικά τον τρόπο αναπαραγωγής του εθνικού μας κοινωνικού χώρου και, συνεπώς, τους μηχανισμούς που έτειναν να διασφαλίσουν την αναπαραγωγή του. Αυτό είχε ως άμεση συνέπεια τα συστήματα των στρατηγικών αναπαραγωγής όλων των κοινωνικών ομάδων να τεθούν σε κρίση καθώς ανετράπη βιαίως η δομή των διαφορικών ευκαιριών κέρδους που ήταν αντικειμενικά προσφερόμενες στις επενδύσεις τους. Έτσι, τα συστήματα των συμφερόντων και των τάσεων επένδυσης των διαφόρων κοινωνικών ομάδων σε διάφορα εργαλεία αναπαραγωγής, προϊόντα της προηγούμενης δομής των ευκαιριών που είχε καθορισθεί από την προηγούμενη κατάσταση των μηχανισμών αναπαραγωγής (θεσμικών και μη), βρέθηκαν να αναζητούν εναγωνίως τρόπους και στόχους μεταστροφής των κατεχόμενων κεφαλαίων τους, οι οποίοι δεν κατάφερναν και δεν καταφέρνουν να αποκρυσταλλωθούν εξαιτίας άλλοτε της αδράνειας των συστημάτων προτιμήσεων (ή συμ-

φερόντων), άλλοτε –παρ’ όλη την πλήρωση των συνθηκών δυνατότητας επεξεργασίας συνειδητών ατομικών και, ενίοτε, συλλογικών στρατηγικών– της αδυναμίας αποσαφήνισης των στόχων αυτής της διαδικασίας μεταστροφής που προκαλεί αυτή την περίοδο η συνεχής μεταβολή των εργαλείων αναπαραγωγής¹, άλλοτε γιατί έχουν μηδενισθεί οι ευκαιρίες μεταστροφής των κεφαλαίων διαφόρων ομάδων εξαιτίας της απόλυτης συσχέτισης των κεφαλαίων με την προγενέστερη κατάσταση των μηχανισμών αναπαραγωγής. Κοντολογίς, η σημερινή «Μεγάλη Κρίση» συντίθεται από μια κρίση αναπαραγωγής του συστήματος τόσο των στρατηγικών αναπαραγωγής των διαφόρων κοινωνικών ομάδων όσο και των μηχανισμών αναπαραγωγής, και απολήγει σε μια κρίση του κυρίαρχου τρόπου αναπαραγωγής της ελληνικής κοινωνίας².

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, επιχειρήσαμε αλλού να δείξουμε πως αυτή η αναντιστοιχία στρατηγικών αναπαραγωγής και μηχανισμών αναπαραγωγής αποτελεί τελικά την έκφανση αναντιστοιχίας νοητικών δομών και αντικειμενικών δομών που καθιστά τον σημερινό ελληνικό κοινωνικό

1. Ευχαριστίες οφείλονται στην Τράπεζα της Ελλάδος για την οικονομική στήριξη της έρευνας, τμήμα της οποίας παρουσιάζεται εδώ. Θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί στις πολύ συχνές αυτές φράσεις που ακολουθούν στις συνεντεύξεις, φράσεις του τύπου: «θα έχουμε..., θα έχουμε σύνταξη», «ποιος ζει και ποιος πεθαίνει σ’ αυτή τη χώρα...», «δεν ξέρω, δεν

ξέρω τι μου ξημερώνει...», «όλα ρευστά είναι...» και άλλες που παραπέμπουν σε αυτή την αβεβαιότητα.

2. Βλ. τη σχετική ανάλυση στο Ν. Παναγιωτόπουλος & Fr. Schultheis (διευθ.), *Η οικονομία της αθλιότητας: Ελλάδα 2010-2015*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015.

Γαρούφω Αθανασέα

Η κρίση και η οικογένεια ως ελαστική συνεταιριστική «οιονεί επιχείρηση»³³

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΜΙΑ ΑΝΕΡΓΗ ΠΟΥ ΤΗ ΣΤΗΡΙΖΕΙ Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

32 ετών η Βασιλική όταν της πήρα την πρώτη συνέντευξη πριν τρία χρόνια. Πρωτότοκη κόρη μιας μικρομεσαίας αστικής οικογένειας –η οποία είχε μετατρέψει το οικονομικό της κεφάλαιο σε ακίνητα–, αφού επιχείρησε να σπουδάσει χωρίς να ολοκληρώσει τις σπουδές της, παντρεύτηκε τον Αντώνη, ο οποίος εργάζεται στο χώρο του πολιτισμού. Άνεργοι τότε και οι δύο τους, συντηρούνταν από τις οικογένειές τους προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της κρίσης στο επάγγελμά τους. Η περίπτωση μάς είχε φανεί ενδιαφέρουσα καθώς υπερτόνιζε τις αντιδράσεις μιας αλληλέγγυας και πολυπράγμονος ελληνικής οικογένειας στο πλαίσιο της διαχείρισης της κρίσης. Στην πρώτη μας επαφή τότε με τη Βασιλική είχαμε αναδείξει τις πρώτες αντιδράσεις αυτού του τύπου της οικογένειας στην κρίση.

32 ετών η Βασιλική όταν της πήρα την πρώτη συνέντευξη πριν τρία χρόνια. Πρωτότοκη κόρη μιας μικρομεσαίας αστικής οικογένειας –η οποία είχε μετατρέψει το οικονομικό της κεφάλαιο σε ακίνητα–, αφού επιχείρησε να σπουδάσει χωρίς να ολοκληρώσει τις σπουδές της, παντρεύτηκε τον Αντώνη, ο οποίος εργάζεται στο χώρο του πολιτισμού. Άνεργοι τότε και οι δύο τους, συντηρούνταν από τις οικογένειές τους προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της κρίσης στο επάγγελμά τους. Η περίπτωση μάς είχε φανεί ενδιαφέρουσα καθώς υπερτόνιζε τις αντιδράσεις μιας αλληλέγγυας και πολυπράγμονος ελληνικής οικογένειας στο πλαίσιο της διαχείρισης της κρίσης. Στην πρώτη μας επαφή τότε με τη Βασιλική είχαμε αναδείξει τις πρώτες αντιδράσεις αυτού του τύπου της οικογένειας στην κρίση.

Ιανουάριος 2013

«Έχουν φροντίσει οι προηγούμενοι για να είμαστε εμείς...»

[...] (βαθιά αναπνοή) ...Δύσκολη είναι η κατάσταση αλλά όχι μαύρη, δεν είναι μίζερη. Αντιμετωπίζουμε πολλές δυσκολίες και πιέσεις αλλά τελικά πάντα βγαίνει κάτι... [...] Έχω να δουλέψω (παύση) από το 2005 [...], όχι επειδή δεν βρίσκω δουλειά ή επειδή με απέλυσαν· μόνη μου έφυγα από τη δουλειά, δεν ήθελα να δουλέψω. Είχα, τέλος πάντων, αυτή την άνεση (παύση) και μπορούσα να πω ότι δεν... (παύση) και ακόμη μπορώ να πω επίσης... Αν και είναι δύσκολα τα πράγματα, δεν είναι όπως ήταν, υπάρχουν δυσκολίες, αλλά ακόμα και τώρα μπορώ να πω, και λόγω και της εγκυμοσύνης κιόλας, ότι μπορώ να κάτσω σπίτι... Υπάρχουν..., κοίταξε, υπάρχουν κάποια ενοίκια και από μένα και από τον Αντώνη, υπάρχει όποια βοήθεια και από τους γονείς του Αντώνη και από τους γονείς... (παύση), τη μαμά μου..., και από τους δικούς μου τέλος πάντων... Υπάρχει μια βοήθεια, εεε, στηρίζεται η όλη κατάσταση για την ώρα, δεν ξέρω για πόσο ακόμα, γιατί τα περιθώρια στενεύουν από όλους πια. [...] Δεν ξέρω στο μέλλον τι θα γίνει, στο μέλλον μάλλον θα πάμε στο χωριό (γέλιο). [...]

Το σκέφτεστε για την επαρχία, ε;

Εννοώ μπορεί και να μη ζούσαμε στην Ελλάδα, μπορεί να πηγαίναμε κάπου στο εξωτερικό, μπορεί να ήμασταν στην επαρχία, μπορεί και χωριό, δεν ξέρω... Ναι, βέβαια το σκεφτόμαστε για το χωριό: η ζωή εκεί πέρα είναι πιο φθηνή, είναι και πιο ποιοτική, εντάξει, κακά τα ψέματα..., άλλη ποιότητα έχεις στο χωριό (παύση), άλλη ποιότητα έχεις από το να είσαι στην πόλη..., και ειδικά έτσι όπως έχουν γίνει τα πράγματα στην πόλη είναι... (παύση) [...] Ναι, γενικότερα, ρε παιδί μου, η ζωή θα είναι διαφορετική. Μπορεί να καλλιεργήσουμε κάτι (παύση)..., εεε, έχεις όπως και να το κάνεις..., είναι πιο οικονομικά εκεί..., εεε (φυσάει), είναι διαφορετικά και είναι και πιο..., είναι και πιο ποιοτικά, είναι..., σε πολλά κομμάτια είναι..., σε πολλά θέματα είναι... Τώρα, βέβαια, θα δούμε. Εεε, και ο Αντώνης, βέβαια..., δεν ξέρω, αλλά, για έναν περίεργο λόγο, είναι αισιόδοξος με τη δουλειά και βλέπει ότι κάτι κινείται, ειδικά τώρα... Βέβαια, αυτός δεν σταματάει... Καταρχήν, πολλές φορές, κάνει και άσκοπα ραντεβού και ξανά ραντεβού, και ξανά ραντεβού, και όλο συζητάνε μήπως προκύψει κάτι αλλά τίποτα δεν προκύπτει τελικά... Όλο στις συζητήσεις μένουνε, αλλά βλέπει ότι τώρα ίσως να..., μπορεί να γίνει..., ίσως και να μπορεί... [...] Βγαίνουν τα πράγματα αλλά (με έμφαση) βγαίνουν με δυσκολία, ρε παιδί μου, ζοριζόμαστε, πιεζόμαστε, και υπάρχει άγχος για το πώς θα βγει, πώς θα βγουν οι λογαριασμοί, πώς θα πληρωθεί το ενοίκιο, υπάρχει τέτοιο άγχος.

(Αντώνης): Αλλά υπάρχει παράλληλα και η άνεση να ασχοληθείς με τον πρωτογενή τομέα, αλλά να μην είναι

33. Βλ. αποσπάσματα της πρώτης συνέντευξης δημοσιευμένα στο Γ. Αθανασέα, «Η κρίση και η οικογένεια ως ελαστική συνεταιριστική "οιονεί επιχείρηση"», στο Ν. Παναγιωτόπουλος & Fr. Schultheis, *Η οικονομία της αθλιότητας*, ό.π., σ. 143-150.

Λίλα Παπαβασιλείου

Η συνειδητοποίηση της κοινωνικής βαρύτητας³⁴

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΕΝΑ ΦΟΙΤΗΤΗ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

Είχα συναντήσει τον Σταύρο για τις ανάγκες της έρευνάς μας τον Ιανουάριο του 2014. Εικοσάχρονος φοιτητής Μαθηματικών τότε, ο Σταύρος, παιδί μικροαγροτών από την κεντρική Θεσσαλία, είχε επιλεγεί για να επιχειρήσουμε να αναδείξουμε πώς διαχειρίζεται ένας νέος φοιτητής, την εποχή της κρίσης, το παρόν και το μέλλον του με τα ελάχιστα οικονομικά και κοινωνικά μέσα που διαθέτει. Τον Σταύρο τον γνωρίζω από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου. Ήμασταν συμμαθητές από το νηπιαγωγείο και παραμένουμε πολύ καλοί φίλοι. Με τα χρόνια έχουμε έρθει πιο κοντά λόγω και των κοινών μας απόψεων.

Ο Σταύρος γεννήθηκε σε ένα χωριό της κεντρικής Θεσσαλίας, ιδιαίτερα γνωστό για την έντονη αριστερή πολιτική του παράδοση και τις συνεχείς κοινωνικές του δραστηριότητες (λ.χ., από το 1977 έχει ιδρυθεί μορφωτικός σύλλογος, σύλλογος γυναικών και εκδίδεται έως και σήμερα τοπική εφημερίδα). Ο Σταύρος μεγάλωσε σε μια μικρή γειτονιά, σε ένα μικρό σπίτι στην «κάτω» μεριά του χωριού με τους παππούδες του να μένουν για κάποια χρόνια στο ίδιο σπίτι. Η οικογένειά του ποτέ δεν είχε περισσότερα χρήματα από τα αναγκαία. Οι γονείς του παντρεύτηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '80. Οικοδόμος ο πατέρας του, γιος φτωχών αγροτών και κτηνοτρόφων, με δύο τάξεις δημοτικού ως σχολικό «κεφάλαιο», δούλευε από τα 13 στην οικοδομή. Η μητέρα «έβγαλε» το δημοτικό και στη συνέχεια ασχολήθηκε με αγροτικές εργασίες της οικογένειάς της. Ο πατέρας του έχει έναν αδελφό που ούτε και αυτός τελείωσε το σχολείο. Εργάζεται ως οδηγός σε φορτηγά που μεταφέρουν οτιδήποτε ζητείται. Η μητέρα του έχει δύο μεγαλύτερες αδελφές: η μία είναι δα-

σκάλα και αποφοίτησε από πανεπιστήμιο της Αθήνας. Με αυτή ο Σταύρος είχε μία ιδιαίτερη σχέση διότι αυτή ήταν που τον διάβαζε και του έμαθε τι σημασία τού να διαβάσεις. Τον επηρέασε, όπως σημειώνει, πάρα πολύ και στον τρόπο σκέψης καθώς του έμαθε να σκέφτεται κριτικά και πρακτικά. Τώρα συνεχίζει να εργάζεται ως δασκάλα σε δημοτικά σχολεία. Η άλλη αδελφή σπούδασε νηπιαγωγός και εργάζεται και αυτή στον εκπαιδευτικό τομέα.

Ο Σταύρος έχει έναν κατά έξι χρόνια μεγαλύτερο αδελφό ο οποίος έχει τελειώσει τεχνικός φυσικού αερίου σε ένα ΙΕΚ στην Καρδίτσα. Ο Σταύρος γεννήθηκε στις αρχές του '90, μια εποχή όπου τα οικονομικά της οικογένειάς του ήταν αρκετά καλά, όπως και της χώρας γενικότερα. Δεν είχαν χρήματα που τους περίσσευαν αλλά μπορούσαν να ζουν μια ζωή δίχως στερήσεις. Ο Σταύρος πήγε δημοτικό σχολείο στο χωριό και στη συνέχεια γυμνάσιο και λύκειο στην πόλη μιας και το χωριό δεν έχει. Το οικογενειακό πλάνο της οικογένειας ήταν να μαζευτούν κάποια χρήματα ώστε να βοηθήσουν τον Σταύρο να παρακολουθήσει μαθήματα σε φροντιστήρια για να καταφέρει να εισαχθεί σε ένα πανεπιστήμιο μιας και ο ίδιος το ήθελε πάρα πολύ. Έτσι, ο Σταύρος τελείωσε το λύκειο και το 2011 πέρασε στο Τμήμα Μαθηματικών του Πανεπιστημίου Πατρών.

Την ίδια εποχή αρχίζουν να βιώνουν τις επιπτώσεις της κρίσης. Ίσα-ίσα που έχουν τα βασικά για να ζουν. Βασικό εισόδημα δεν υπάρχει, οι γονείς του και ο αδελφός του είναι άνεργοι. Αυτό που τους βοηθά είναι οι συντάξεις των παππούδων του για όσο ακόμη υπάρχουν. Με αυτές πληρώνει και το ενοίκιο του σπιτιού του ως φοιτητής. «Χαμένος» ένιωθε τότε, «χωρίς πυξίδα», όπως έλεγε.

Αυτή η οικονομική κρίση σου έχει βάλει μια ταφόπλακα από πάνω και σου λέει «όπα, φίλε, εδώ θα μείνεις».

34. Βλ. αποσπάσματα της πρώτης συνέντευξης δημοσιευμένα στο Λ. Παπαβασιλείου, «Η συνειδητοποίηση της κοινωνικής βαρύτητας», στο Ν. Παναγιωτόπουλος & Fr. Schultheis, *Η οικονομία της αθλιότητας*, ό.π., σ. 245-250.

Θεόδωρος Θάνος

Η πειθαρχία δοκιμάζεται³⁵

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΕΝΑΝ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

Πριν από δύο χρόνια είχα συναντήσει τον ξάδερφο ενός φίλου μου, τον Κώστα, ο οποίος είναι αξιωματικός του στρατού. Κατάγεται από προσφυγικές οικογένειες, γεγονός που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην επιλογή του επαγγέλματος κατά την εφηβική του ηλικία. Ο Κώστας μεγάλωσε σε μια πόλη όπου το στρατιωτικό στοιχείο ήταν έντονο και η τοπική κοινωνία εκτιμούσε ιδιαίτερα τους στρατιωτικούς, παράγοντες που, επίσης, άσκησαν επίδραση στην επιλογή του επαγγέλματος. Ο πατέρας του, απόφοιτος δημοτικού, εργάζεται ως τεχνίτης και η μητέρα του, απόφοιτη λυκείου, εργάζεται σε μια μικρή οικογενειακή επιχείρηση. Οι παππούδες του ήταν γεωργοί και δεν είχαν πάει σχολείο.

Ο Κώστας είναι παντρεμένος και, όπως ανέφερε ο ίδιος τότε, η γυναίκα του, μετά τη γνωριμία και το γάμο τους, αναγκάστηκε να σταματήσει την εργασία της και να τον ακολουθήσει. Το θέμα της εργασίας της γυναίκας του πριν την κρίση δεν τον απασχολούσε ιδιαίτερα, γιατί ο μισθός του κάλυπτε ικανοποιητικά τις ανάγκες τους. Μετά την κρίση, όμως, η οποία είχε ως αποτέλεσμα ο μισθός του να μειωθεί κατά 40%, έγινε εμφανές πόσο σημαντικό είναι να μπαίνει ένα δεύτερο εισόδημα στο σπίτι, καθώς ο ίδιος δεν μπορεί να απασχοληθεί και σε μια δεύτερη εργασία, όπως κάνουν οι απασχολούμενοι σε άλλα επαγγέλματα. Μεσ στα δύο χρόνια που μεσολάβησαν από την προηγούμενη συνέντευξη, ο Κώστας απέκτησε ένα παιδί.

Μάιος 2015

«...Οι στρατιωτικοί πίστευαν ότι θα είναι οι τελευταίοι που θα επωμιστούν τις μειώσεις, και ίσως ότι δεν θα υποστούν τόσες, λόγω της φύσης του επαγγέλματος», είχε αναφέρει δύο χρόνια πριν ο Κώστας. Η κρίση είχε επιπτώσεις στην καθημερινότητά τους, την οποία θα έπρεπε να «επαναπρογραμματίσουν». Για να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους έπρεπε να μειώσουν τα έξοδά τους, να μην κάνουν «σπατάλες» και κυρίως αυτές που συνδέονταν με τη διασκέδασή τους, δηλαδή, να βγουν το Σαββατοκύριακο για φαγητό και για καφέ. Ο Κώστας δυσκολεύεται ακόμα και να παρακολουθήσει μια θεατρική παράσταση ή να πάει σε μια μουσική σκηνή, αν και το κόστος είναι μικρό. Το κυριότερο, όμως, είναι ότι όταν έχουν άδεια δεν πηγαίνουν στον τόπο καταγωγής τους για να δουν τους γονείς τους και τα συγγενικά τους πρόσωπα, αλλά παραμένουν στον τόπο υπηρέτησης, όπως και οι περισσότεροι συνάδελφοί τους, λόγω των εξόδων.

Εκτός από τη διασκέδαση και τα ταξίδια προσπαθούν να εξοικονομήσουν χρήματα και στα καθημερινά τους ψώνια. Στην αρχή του κάθε μήνα, ο Κώστας με τη σύζυγό του υπολογίζουν τα βασικά που θα χρειαστούν όπως γάλα, κρέας και λαχανικά. Στην αρχή της κρίσης, δεν αγόραζαν ψάρια που είναι «πιο ακριβό είδος» ή κρέατα που ήταν λίγο πιο ακριβά ή από τον κρεοπώλη αλλά από «... κάποιον σούπερ μάρκετ όταν έβγαине προσφορά, ξέροντας ότι δεν ήταν πρώτης διαλογής το κρέας» και το αποθήκευαν στον καταψύκτη. Κύριο μέλημά τους είναι να μη χρωστούν αλλά και να καταφέρουν να αποταμιεύσουν κάποια χρήματα για μια δύσκολη στιγμή ή για κάποια έκτακτη ανάγκη. Συνήθως, όμως, ο μισθός δεν φτάνει κι αυτό τους δημιουργεί άγχος. Ο Κώστας προσπαθεί να αποταμιεύσει έστω κι ένα μικρό ποσό [...έχει τύχει μήνα να προγραμματίσουμε να αποταμιεύσουμε και τριάντα ευρώ].

Η κρίση αλλά και οι εξελίξεις έχουν επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία αντιμετωπίζει το επάγγελμα των στρατιωτικών. Όπως αναφέρει ο Κώστας: «...έχει περάσει η εποχή που το στρατό τον βλέπανε ως κάτι πάρα πολύ σημαντικό». Πιστεύει ότι ο στρατός αποτελεί κομμάτι της κοινωνίας αλλά και ένα κομμάτι της κοινωνίας είναι μέσα στο στρατό. Παλαιότερα υπήρχε μια άλλη εικόνα για το στρατό, γιατί υπήρχαν άλλες καταστάσεις: «...οπότε αλλιώς αντιμετώπιζε η γιαγιά μου και ο παππούς μου το στρατό και αλλιώς τον αντιμετώπι-

35. Βλ. αποσπάσματα της πρώτης συνέντευξης δημοσιευμένα στο Θ. Θάνος, «Η πειθαρχία δοκιμάζεται», στο Ν. Παναγιωτόπουλος & Fr. Schultheis, *Η οικονομία της αθλιότητας*, ό.π., σ. 711-732.

Θεόδωρος Θάνος

Ζωή «με δόσεις»³⁶

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΕΝΑ ΖΕΥΓΑΡΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

Ιούλιος 2015

Ο Γιάννης είναι οικοδόμος και εργάζεται ως τεχνίτης-σοβατζής. Είναι 52 ετών, απόφοιτος λυκείου, με γονείς αγρότες, πατέρα απόφοιτο δημοτικού και μητέρα αγράμματη. Η γυναίκα του, η Ασπασία, είναι 44 ετών, υπάλληλος σε δημόσιο νοσοκομείο, απόφοιτη γυμνασίου με γονείς εργάτες, αποφοίτους δημοτικού. Οι παππούδες του Γιάννη και της Ασπασίας, και από τις δύο πλευρές, ήταν αγρότες και αγράμματοι. Το ζευγάρι έχει δύο μεγάλα παιδιά και ζει σε ένα λαϊκό προάστιο πόλης της Θεσσαλίας.

Η κρίση στις οικοδομές ξεκίνησε λίγο νωρίτερα από την «επίσημη αναγγελία» της, το 2008. Ο κλάδος των οικοδομών επηρεάζεται από τους πρώτους σε περίοδο κρίσης, γεγονός που επιβεβαιώνει τη σημαντική θέση του κλάδου αυτού στην οικονομία³⁷. Παρότι η κρίση ξεκίνησε από το 2008, ο ίδιος και το συνεργείο του επηρεάστηκαν λίγο αργότερα, το 2009. Αρχικά, δεν είχαν δουλειά «κατά διαστήματα». Στη συνέχεια, ο χρόνος εργασίας όλο και μειωνόταν με αποτέλεσμα, το τελευταίο διάστημα, όπως αναφέρει ο ίδιος «... να βρίσκεις μια δουλειά να δουλέψεις δύο μέρες και να καθίσεις ένα μήνα». Την τελευταία χρονιά έκανε μόλις πενήντα «μεροκάματα».

Η κατάσταση αυτή είναι έντονη και στο στενό οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον του. Ο ένας αδερφός του, ο οποίος είναι σιδεράς, πολλές φορές κάνει δουλειές για τις οποίες δεν μπορούν να τον πληρώσουν μιας και «δεν έχει ο κόσμος». Ο άλλος αδερφός του εργαζόταν στην κουζίνα σε ελληνικό εστιατόριο στη Γερμανία, αλλά κι «εκεί τους εκμεταλλεύονται» γι' αυτό επέστρεψε στην Ελλάδα όπου το μεγαλύτερο διάστημα είναι άνεργος. Ο φόβος της ανεργίας αρχίζει να τους στοιχειώνει καθώς στην παρέα του διαπιστώνουν ότι κάθε μέρα και κάποιος χάνει τη δουλειά του. Στην παρέα καθημερινά συζητούν το θέμα της ανεργίας και πολλές φορές τον καλοτυχίζουν που η γυναίκα του εργάζεται. Πράγματι, και η γυναίκα του, η Ασπασία, αισθάνεται τυχερή που εργάζεται στον δημόσιο τομέα γιατί, όπως αναφέρει, θα μπορούσε να είναι στον ιδιωτικό τομέα και να έχει απολυθεί ή από οχτώωρη να την έχουν κάνει τετράωρη. Και οι φίλες της λένε ότι είναι πολύ τυχερή που έχει «κάτι σταθερό» και ότι από τη δουλειά της «δεν πρόκειται να την κουνήσει κανένας», ωστόσο, η ίδια εξηγεί ότι αυτό δεν ισχύει πια γιατί και στη δουλειά της υπάρχει «φόβος, δεν υπάρχει κάτι μόνιμο πλέον. Έκανες κάτι; Έφυγες». Ο μισθός της έχει μειωθεί κατά 30% και, αν συνυπολογιστούν και τα δώρα που έχουν κοπεί, η μείωση είναι ακόμη μεγαλύτερη, φτάνει το 50%.

Το οικογενειακό εισόδημα από 3.000€ που ήταν μηνιαίως τώρα έχει πέσει στα 700-800€ και δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους. Από αυτά τα χρήματα έπρεπε να δίνουν 450€ κάθε μήνα για την εξόφληση στεγαστικού δανείου. Αναγκάστηκαν να κάνουν διακανονισμό και το δάνειο παρατάθηκε για πέντε χρόνια ακόμη. Το λογαριασμό του ρεύματος δεν τον εξοφλούν εξ ολοκλήρου αλλά ένα μέρος του για να «... φαίνεται ότι κινείται ο λογαριασμός, ότι πληρώνεται κάποιο ποσό, για να μην κόβεται το ρεύμα», όπως αναφέρει η Ασπασία. Όλοι οι λογαριασμοί πληρώνονται ληξιπρόθεσμα. Παράλληλα, στο σουπερ-μάρκετ ψωνίζουν τα βασικά. Ειδικότερα, επιλέγουν να αγοράσουν ανώνυμα προϊόντα γιατί είναι πολύ πιο φθηνά ή προϊόντα σε προσφορές.

Η μεγάλη δυσκολία, όμως, για τους γονείς είναι οι σπουδές των παιδιών. Ακόμη, δεν έχουν εξοφλήσει τα φροντιστήρια της κόρης τους όταν ήταν Γ' Λυκείου, τα οποία τα δίνουν «λίγα-λίγα». Το άλλο παιδί δεν πήγαινε καθόλου φροντιστήριο «επειδή δεν έφταναν τα χρήματα. Κι αυτό θα ήθελε κάποια βοήθεια, αλλά δεν μπορούσα να το βοηθήσω», αναφέρει η Ασπασία. Μετά τις πανελλήνιες εισαγωγικές εξετάσεις για την τριτοβάθμια εκ-

36. Βλ. αποσπάσματα της πρώτης συνέντευξης δημοσιευμένα στο Θ. Θάνος, «Ζωή "με δόσεις"», στο Ν. Παναγιωτόπουλος & Fr. Schultheis, *Η οικονομία της αθλιότητας*, ό.π., σ. 119-137.

37. Βλ. Γ. Ψαρρού, «Το "επιχειρηματικό ήθος" στην επιβίωση του επι-

χειρείν: συνέντευξη με έναν επιχειρηματία», *Κοινωνικές Επιστήμες*, 2-3, 2013, σ. 88-96. Σ. Αντωνοπούλου, *Ο μεταπολεμικός μετασχηματισμός της ελληνικής οικονομίας και το οικιστικό φαινόμενο 1950-1980*, Αθήνα: Παπαζήση, 1991.

Νίκος Παναγιωτόπουλος

Η οικονομία της ανάγκης

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΜΙΑ ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟ

Το «πνεύμα της διαχείρισης» του οικογενειακού προϋπολογισμού που αναδύεται από αυτό το ντοκουμέντο, αυτό «το μυαλό που πρέπει να είναι πάντα μέσα στο κεφάλι», που λειτουργεί «με το μοιρογνωμόνιο», που προσαρμόζεται στα πράγματα βάσει του ασφαλούς κατευθυντηρίου μίτου της εμπειρίας της ζωής, συνιστά την προσαρμογή στις αντικειμενικές προοπτικές, που, εγγεγραμμένη στις συστατικές διαθέσεις της έξης, είναι στη ρίζα όλων των ρεαλιστικών επιλογών, οι οποίες, όπως παρατηρούμε στο είδος των εξόδων, «θεμελιωμένες στην παραίτηση από ούτως ή άλλως απρόσιτα συμβολικά οφέλη, περιστέλλουν τις πρακτικές ή τα αντικείμενα στην απόλυτη τεχνική τους λειτουργία», μια παραίτηση τόσο βαθιά εγγεγραμμένη στο σώμα της Φανής και στη σχέση της με αυτό.

Θα έπρεπε να μπορούσαμε να δείχναμε, κυριολεκτικά, αυτό το κοινωνικό σώμα, αυτό το αεικίνητο (με τον γρήγορο και σταθερό βηματισμό του) σώμα με τις σχεδόν τετραγωνισμένες πλάτες του, με τις δυνατές αρθρώσεις, με τις χοντρές παλάμες των νευρικών χεριών που έχουν δουλέψει ασταμάτητα από τα δέκα τους χρόνια, που έχουν πλύνει όλα τα ρούχα της ζωής τους «στο χέρι», με τα πάντα κομμένα «στην τρίχα» κοντά μαλλιά, με βάση αυτή τη λαϊκή μόδα του '60, του συμβιβασμού της «ομορφιάς και της τιμιότητας», με τα πάντα καλογουαλισμένα, παλιά πια, παπούτσια της, με τα πάντα περιποιημένα, καλοπλυμένα και καλοσιδερωμένα, παλαιά ρούχα της (όπως είναι και το σπίτι της: πάντα τακτοποιημένο και καθαρισμένο), με τη βιαστική ομιλία της που δίνει την εντύπωση πως αισθάνεται ότι θα της αφαιρεθεί ο λόγος σε λίγο, ως ένδειξη μιας αίσθησης κατάχρησης από μέρους του της πρόσκλησής της στον δημόσιο χώρο και λόγο, με αυτό το δυνατό γέλιο του οποίου την έκφραση πάντα κλείνει η παλάμη. Μάλιστα, αν η εικόνα του κοινωνικού αυτού σώματος συνοδευόταν από το σύνολο της συνέντευξης – πράγμα που θα γίνει αλλού– θα μπορούσε να αποδοθεί σε όλη της την έκταση η κινητήρια δύναμη που το ντοκουμέντο αυτό προσφέρει στην κριτική που θα μπορούσε, ενδεικτικά, να ασκήσει μια αληθινή επιστήμη της ανθρωπίνης πρακτικής –αυτή, δηλαδή, η οποία οφείλει να ενώνει τις αντικειμενικές κανονικότητες με την ιστορική διαδικασία εσωτερίκευσης της αντικειμενικότητας, σύμφωνα με την οποία συγκροτούνται οι ασύνειδες αρχές σκέψης και δράσης που εμπλέκουν και ενεργοποιούν στις πρακτικές τους οι κοινωνικοί δρώντες– στον ιντελεκτουαλισμό (και σε όλες τις παραλλαγές του), που συνεχίζοντας να αντιλαμβάνεται τις δράσεις των κοινωνικών υποκειμένων ως δράσεις «καθαρών» υποκειμένων, δηλαδή χωρίς να λαμβάνει υπόψη του τους ειδικούς κοινωνικούς και ιστορικούς όρους δυνατότητάς τους και τους αντικειμενικούς καταναγκασμούς στους οποίους υπόκεινται, καταλήγει να τις αντιμετωπίζει ως απόρροια ενός λογικού υπολογισμού βάσει των παραστάσεων των υποκειμένων για την κάθε κατάσταση μέσα στην οποία εμπλέκονται, καθώς και για ό,τι τη χαρακτηρίζει ή ό,τι αυτή επιφέρει.

Κρίσης συνέχεια

2017-2018

Παρακάτω ακολουθεί ερευνητικό υλικό που εντάσσεται σε μία έρευνά μας σε εξέλιξη, ως συνέχεια αυτής που είχε παρουσιαστεί στο βιβλίο *Η οικονομία της αθλιότητας** και η οποία αποσκοπεί στο να εντρυφήσει περισσότερο στις *οδύνες θέσης* και *πίστης* που παρήγαγε η γενικευμένη κρίση που πλήττει τη χώρα μας. Ας σημειώσουμε πάλι εδώ πως ονομάζουμε *οδύνες θέσης* αυτές τις οδύνες που βιώνουν, σήμερα, μια σειρά άνθρωποι εξαιτίας των διαφόρων διαδικασιών, λιγότερο ή περισσότερο, διευρυμένης κοινωνικής απόταξης που υφίστανται: μορφές οδύνης οι οποίες καθιστούν ανάπηρα τα κοινωνικά υποκείμενα στην προσπάθειά τους να βρουν το νόημα της ύπαρξής τους, μορφές κοινωνικής δυσφορίας (που συνδέονται με συγκρούσεις κοινωνικής ένταξης, με «ταξικές νευρώσεις», με αγώνες για τη συγκρότηση ταυτότητας, με μορφές συμβολικής βίας, με αγωνίες που σχετίζονται με την ακύρωση συμβολικών συστημάτων και αξιών, με αναντίστοιχες ταξικές συγκατοικήσεις, με ακυρωμένα όνειρα και προδομένες προσδοκίες, με αδυναμίες επένδυσης στο μέλλον λόγω έλλειψης οικονομικού και πολιτισμικού κεφαλαίου, με συγκρούσεις γενεών, τάξεων και πολιτισμών, με εξευτελισμούς στην καθημερινότητα, με διπλούς καταναγκασμούς, με αδικίες, με κοινωνικούς αποκλεισμούς και αρνήσεις, με τις επιπτώσεις της κυριαρχίας της διαχειριστικής οικονομίας, κ.ά.)· *οδύνες πίστης* ονομάζουμε αυτές που συνδέονται με την κατάλυση των περισσότερων εσωτερικευμένων παραδοχών σε ό,τι αφορά τις σχέσεις του εφικτού, του πιθανού και του επιτρεπτού. Πρόκειται γι' αυτού του τύπου τις οδύνες που απορρέουν από την αποδόμηση της δοξικής, αυτονόητης και φυσικής σχέσης που διατηρούν τα κοινωνικά υποκείμενα με τον κόσμο τους.

* Ν. Παναγιωτόπουλος & Fr. Schultheis (διεύθ.), *Η οικονομία της αθλιότητας: Ελλάδα 2010-2015*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015.

Σπουδές στην εποχή της κρίσης¹

«Εάν όλοι είχαν ίσες ευκαιρίες να είναι άνισοι, τότε το αποτέλεσμα της ανισότητας που θα προέκυπτε, θα θεωρούνταν δικαιολογημένο και δίκαιο και θα αποτελούσε αντανάκλαση των “φυσικών ανισοτήτων” ως προσωπικό κληροδότημα παρά ως κοινωνική συνέπεια».

R. Crompton²

Η διεύρυνση της συμμετοχής στην ανώτατη εκπαίδευση, τις τελευταίες δεκαετίες, συνοδεύτηκε από την υπόσχεση για την προώθηση της ισότητας και της κοινωνικής κινητικότητας η οποία όμως γρήγορα διαψεύστηκε³ καθώς οι προερχόμενοι από τις κυριαρχούμενες τάξεις φοιτητές εξακολουθούν να βρίσκονται σε μειονεκτική θέση. Πιο συγκεκριμένα, εισάγονται σε Τμήματα και ιδρύματα χαμηλού κύρους, έχουν χαμηλότερη επίδοση στη διάρκεια των σπουδών, χαμηλό βαθμό ενσωμάτωσης στην ακαδημαϊκή ζωή και περιορισμένες εμπειρίες από τις σπουδές· εργάζονται πιο συχνά για να καλύψουν το κόστος των σπουδών, συμμετέχουν σε μικρό βαθμό στις ακαδημαϊκές και κοινωνικές δραστηριότητες, δεν είναι γενικά ικανοποιημένοι από τις εμπειρίες της φοιτητικής ζωής και δυσκολεύονται να σχεδιάσουν τη μετάβασή τους στην αγορά εργασίας, και, κατ'επέκταση, τη ζωή τους. Πρόκειται, όπως είναι προ-

φανές, για ένα σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα, ειδικά στις συνθήκες της οξείας οικονομικής κρίσης που βιώνει η Ελλάδα την τελευταία δεκαετία, το οποίο αξίζει να αποτελέσει αντικείμενο έρευνας και επιστημονικού διαλόγου. Πλήθος ερευνών καταδεικνύει ότι η διεύρυνση της συμμετοχής συνοδεύεται από περαιτέρω ενίσχυση της στρωματοποίησης στην ανώτατη εκπαίδευση που σημαίνει ότι οι προσφερόμενες ευκαιρίες είναι μεν περισσότερες αλλά άνισες⁴.

Ο επίσημος στόχος της πολιτικής για τη διεύρυνση της συμμετοχής στην ανώτατη εκπαίδευση δεν ανταποκρίνεται στην κοινωνική πραγματικότητα, εφόσον η αύξηση των εκπαιδευτικών ευκαιριών και οι προσδοκίες των φοιτητών για την ανοδική κοινωνική κινητικότητα, μέσω της χρήσης του πτυχίου και της γνώσης, ξεπερνούν τις ανάγκες για υψηλές θέσεις εργασίας στις σύγχρονες κοινωνίες. Ο πλη-

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί μια αναθεωρημένη έκδοση τμήματος της διδακτορικής διατριβής με τίτλο: «Κοινωνικές ανισότητες στην ανώτατη εκπαίδευση: οι εμπειρίες των φοιτητών από τις σπουδές στο Πανεπιστήμιο» (Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2017).

2. R. Crompton, *Class and Stratification*, Κέιμπριτζ: Polity Press, 1998.

3. Ε. Σιάνου-Κύργιου, *Εκπαίδευση και κοινωνικές ανισότητες: η μετάβαση από τη δευτεροβάθμια στην ανώτατη εκπαίδευση (1997-2004)*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2012· Ν. Παναγιωτόπουλος & Θ. Θάνος, «Ο καιρός της κατανόησης ενός unfair game», στο Ν. Παναγιωτόπουλος (διευθ.), *Η απομάγευση του κόσμου*, Αθήνα: Πολύτροπον-ΕΚΚΕ-ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 2008, σ. 37-72.

4. Ε. Sianou-Kyrgiou, “Stratification in High-

er Education, Choice and Social Inequalities in Greece”, *Higher Education Quarterly*, 63(4), 2010, σ. 22-40. Ο Scott αναφέρει ότι η ισότητα των ευκαιριών είναι ένας «μύθος, ο οποίος δημιουργήθηκε για να συγκαλύπτει τις πρακτικές του σχολείου που επιτρέπουν στην κυρίαρχη ομάδα να διαιωνίζει τη δική της επιτυχία» [P. Scott, *The Meanings of Mass Higher Education*, Ηνωμένο Βασίλειο: McGraw-Hill Education, 2008 και Sh. Gewirtz & A. Cribb, *Κατανοώντας την εκπαίδευση: μια κοινωνιολογική θεώρηση* (μτφρ.: Ε. Πανάγου), Αθήνα: Μεταίχμιο, 2011]. Μάλιστα, κατά τον Brown, η ισότητα των ευκαιριών, που υπόσχεται η πολιτική για τη διεύρυνση της συμμετοχής, δεν είναι μόνο μύθος αλλά και «παγίδα», η οποία καθιστά πιο στενή τη σχέση κοινωνικής τάξης και ανώτατης εκπαίδευσης, με συνέπεια την όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων [P. Brown,

“The Opportunity Trap. Education and Employment in A Global Economy”, *European Educational Research Journal*, 2(1), 2003, σ. 141-179]. Ο D. Hargreaves [*The Challenge for the Comprehensive School*, Λονδίνο: Routledge & Kegan Paul, 1982] εξηγεί ότι η διεύρυνση της συμμετοχής στην ανώτατη εκπαίδευση, που ξεκίνησε από την προσπάθεια σταθεροποίησης του καπιταλισμού, έχει εξελιχθεί σε απειλή κατά της αξιοπρέπειας των ατόμων από χαμηλά κοινωνικά στρώματα, τα οποία αφομοιώνουν μια «σχολική αντικοιουλτούρα» [βλ. D. Blackledge & B. Hunt, *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης* (μτφρ.: Μ. Δεληγιάννη), Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004, σ. 46]. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εκπαίδευση έχει χάσει τον κοινωνικοποιητικό της ρόλο και έχει αναπτυχθεί μια «κοιουλτούρα ατομισμού», με συνέπεια οι κοινωνικές λειτουργίες της να μην υλοποιούνται.

Éducation, économie et stratégies de reproduction sociale en Grèce (1950-2010)

La crise en Grèce ne concerne pas seulement l'économie et l'emploi; elle touche tous les domaines de la société, y compris le système éducatif. Pendant toute la période d'après-guerre (depuis 1950), le système éducatif en Grèce a servi d'outil pour la reproduction non seulement des classes supérieures et moyennes, mais aussi des classes défavorisées. La crise a influencé les stratégies de reproduction des diverses couches sociales.

De 1950 à 1980, période pendant laquelle l'économie grecque a atteint des rythmes de croissance satisfaisants, l'industrialisation et le développement économique du pays ont eu peu de rapport avec l'éducation et l'emploi. Pour les classes défavorisées, le système éducatif a été, pendant toute cette période, le principal moyen d'ascension sociale. Le diplôme était le «passeport» pour un emploi dans le secteur tertiaire. Il est caractéristique qu'en Grèce les 2/3 des diplômés, surtout de ceux provenant des couches sociales «inférieures», travaillent exclusivement dans le secteur public. En vue d'améliorer leur position sociale, les classes populaires ont presque tout investi dans l'éducation, une stratégie connue comme «culte de l'instruction».

À la fin des années 1980, la capacité du secteur public de «drainer» des diplômés s'était presque épuisée. Cependant, le secteur public continuait à être le principal employeur des jeunes diplômés, sous une grande pression sociale que l'État lui-même avait nourrie en créant des «expectatives» à travers un réseau des relations clientélistes. Ces trois dernières années, après l'entrée de la Grèce au FMI, ses expectatives se sont dissipées et les classes so-

ciales, surtout les couches moyennes et populaires, se trouvent dans une impasse et essaient de «restructurer» le système de leurs stratégies de reproduction.

Il existe une interaction entre les stratégies éducatives de reproduction et les mutations sociales, économiques, idéologiques et politiques, si bien qu'on ne peut comprendre les unes que par rapport aux autres. Un examen de l'évolution de l'économie grecque nous permettra donc de mieux comprendre une série de phénomènes comme ce «culte de l'instruction» qui caractérise la société grecque, le fait que la reproduction des classes populaires et moyennes en Grèce passe par l'enseignement supérieur – contrairement aux autres pays européens, où les stratégies de reproduction comprennent, d'habitude, l'enseignement technique-professionnel secondaire, ou l'emploi presque exclusif des diplômés dans le secteur tertiaire et notamment dans le domaine public.

Le chemin vers la croissance (du début de la période d'après-guerre jusqu'au début des années 1970)

i. Evolutions économiques

La période d'après-guerre en Grèce est marquée par de grandes mutations des structures économiques et sociales et a été caractérisée comme une période de transformation¹. Les manifestations principales de ses mutations sont l'exode rural et la politique industrielle².

C'est au début des années 1950, après les conséquences désastreuses de la deuxième guerre mondiale et

1. N. Kyriazi, «La baisse de natalité en Grèce», dans I. Lampiri-Dimaki & N. Kyriazi (éd.), *La société grecque à la fin du XXe siècle: démographie, famille, emploi, santé, sécurité sociale, édu-*

cation, Athènes: Papazisis, 1995, p. 7.

2. S. Antonopoulou, «Industrialisation, exode rural et la question du logement dans les pays de la périphérie pendant la période de l'après-

guerre: l'expérience grecque», *Revue des Recherches Sociales (Epitheorissi Koinonikon Erevnon)*, 69, 156-176, 1988, p. 155.

Εργασία και οδύνη

Τα δύο πρόσωπα ενός παθολογικού κόσμου της εργασίας

«Αλλά, εν μέσω των αβεβαιοτήτων που είναι σήμερα πολυάριθμες, ένα πράγμα τουλάχιστον είναι σαφές: κανείς δεν μπορεί να αντικαταστήσει το κράτος, του οποίου εξάλλου η θεμελιώδης λειτουργία είναι να οργανώνει τους χειρισμούς και να αποφεύγει το ναυάγιο».

R. Castel, *Les métamorphoses de la question sociale*

Στις σημερινές κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από ποικίλες ριζικές αλλαγές και βαθείς δομικούς μετασχηματισμούς, η κοινωνιολογία, ως επιστήμη της κρίσης, είναι περισσότερο απαραίτητη από ποτέ. Ειδικότερα, η πολύ μεγάλη ταχύτητα των αλλαγών των συνθηκών ζωής και των σχέσεων στις παρούσες καπιταλιστικές κοινωνίες είναι μοναδική. Αυτή η ραγδαία κοινωνική αλλαγή με τις πολλαπλές αντιθέσεις φέρνει, αναπόφευκτα, τον άνθρωπο σε σύγκρουση με τις νέες κοινωνικές συνθήκες, γεγονός που σημαίνει ότι οι αποκτημένες και ενσωματωμένες συμπεριφορές και συνήθειες (το σύνολο των μηχανικών σκέψεων, ηθικών αντιλήψεων και συμπεριφορών, που ο Pierre Bourdieu ονομάζει «habitus») δεν αλλάζουν με την ίδια ταχύτητα και, έτσι, παρουσιάζονται στην κοινωνία φαινόμενα κοινωνικού αποπροσανατολισμού (ανομία).

Στην Ιατρική, ο όρος «αποπροσανατολισμός» χρησιμοποιείται για την περιγραφή παθολογικών συμπτωμάτων – μειωμένη δυνατότητα προσανατολισμού στην πραγματικότητα, στο χώρο και το χρόνο, στην απώλεια της δυνατότητας αυτοελέγχου, στη δυσκολία να ανταπεξέλθει κάποιος στις καθημερινές ανάγκες – από τα οποία θα μπορούσαν να βγουν συμπεράσματα για κάποιο ειδικό σύνδρομο, για γεροντική άνοια ή για ποικίλες ψυχικές διαταραχές. Ανάλογα με αυτό το ιατρικό ιστορικό υπάρχει στην κοινωνιολογία κάτι αντίστοιχο όπου γίνεται διάγνωση για τους τύπους

συλλογικού (απο-)προσανατολισμού και τις επιπτώσεις τους. Ο Émile Durkheim, ένας από τους θεμελιωτές της κοινωνιολογικής επιστήμης, στη γνωστή μελέτη του περί αυτοκτονίας, το 1897, έδειξε ότι σε περιόδους που χαρακτηρίζονται από ταχείς μεταβολές των συνθηκών ζωής (π.χ. σε πολέμους ή κατά την αποκατάσταση της ειρήνης, τις οικονομικές κρίσεις ή τις περιόδους γρήγορης ανάπτυξης), εμπειρικά αποδεικνύεται ότι, σε διάφορες χώρες, αυξάνεται σημαντικά ο αριθμός των αυτοκτονιών¹.

Η επικαιρότητα της διάγνωσής του αποδεικνύεται σήμερα σε χώρες όπως η Ιταλία και η Ελλάδα, όπου ο αριθμός των αυτοκτονιών έχει αυξηθεί ραγδαία από το ξεκίνημα της κρίσης (για την Ελλάδα μόνο για τα έτη 2010 και 2011 υπολογίζεται μια αύξηση της τάξεως 40%, για την Ιταλία η εφημερίδα *New York Times* παρουσιάζει ότι μεταξύ 2005 και 2010 παρατηρείται, σε ετήσια βάση, αύξηση των «αυτοκτονιών λόγω οικονομικών κινήτρων», σε αύξηση κατά 52% «των αυτοκτονιών λόγω οικονομικής κρίσης»), αλλά και από τις συχνές αναφορές αυτοχειρίας σε διευθυντικές θέσεις τραπεζών ή εταιρειών σε χώρες όπως η Αγγλία και η Ελβετία, δύο χώρες που φαινομενικά την ξεπέρασαν αρκετά. Εντωμεταξύ, στις επιστημονικές καθώς και δημόσιες αναφορές, είναι κοινό το θέμα το ότι οι εργασιακές συνθήκες υπόκεινται ραγδαίες και μόνιμες αλλαγές. Η διατύπωση της θέσης ότι δημιουργείται μια αστα-

1. Βλ. περισσότερα στο É. Durkheim, *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, Αθήνα: Αναγνωστίδη, 1980.

Frédéric Lebaron

Προς μια οικονομία της ευτυχίας;

Η αναζήτηση εναλλακτικών δεικτών στην ηγεμονία του ακαθόριστου εγχώριου προϊόντος δεν μπορεί να παραμείνει εντελώς αδιάφορη ως προς τις πολυάριθμες τρέχουσες προσπάθειες μέτρησης του επιπέδου της «υποκειμενικής» ευημερίας των ατόμων μέσα από δεδομένα που προέρχονται από ερωτηματολόγια στάσεων. [...] Στη Γαλλία [...] μια ομάδα ερευνητών διατύπωσε [...] μια παρατήρηση της τάσης αύξησης του επιπέδου «αίσθησης ευτυχίας» στη Γαλλία: το 2008, το 34% των ερωτηθέντων θεώρησε τον εαυτό του «πολύ ευτυχισμένο» έναντι του 19% το 1981 [...]. Το ποσοστό των «πολύ ικανοποιημένων από τη ζωή» αυξήθηκε, επίσης, από 17% το 1981 σε 24% το 2008, ενώ το ποσοστό των «λίγο ικανοποιημένων» από 30% σε 25%ⁱ.

Πώς να ερμηνεύσουμε αυτά τα δεδομένα των στάσεων, τα οποία αρχικά φαίνεται να έρχονται σε αντίθεση με τα πολυάριθμα ευρήματα που δείχνουν μια δομική επιδείνωση των κοινωνικών δεικτών; [...] Τι μετράει κανείς όταν ρωτάει έναν ερωτώμενο αν είναι «πολύ ευτυχισμένος», «αρκετά ευτυχισμένος», «όχι πολύ ευτυχισμένος» ή «καθόλου ευτυχισμένος»; Γνωρίζουμε, εδώ και καιρό, ότι οι απαντήσεις σε τέτοιες γενικές ερωτήσεις στάσεων αυξάνουν την ετερογένεια και προκαλούν διφορούμενες απαντήσεις, σε κάθε περίπτωση δύσκολες να ερμηνευθούν, ειδικά αν λάβει κανείς υπόψη τις διάφορες προκαταλήψεις που χαρακτηρίζουν τα δείγματα, πάνω στα οποία βασίζονται οι στατιστικές μελέτεςⁱⁱ.

[...] Ανάμεσα στις κλασικές δυσκολίες, θα πρέπει επίσης να θυμόμαστε ότι κάθε αίσθημα ευημερίας, αν δεχτούμε ότι μπορεί να υπάρξει, δεν μπορεί παρά να είναι μόνο «σχετικό» ή «σχεσιακό», εξαιτίας της έλλειψης ενός σαφούς και εύκολα μετρήσιμου ουσιαστικού ορισμού. Είναι κανείς «ευτυχισμένος» παρά μόνο σε σχέση λιγότερο ευνοϊκές καταστάσεις τις οποίες έχει γνωρίσει ο ίδιος, οι άλλοι ή μπορεί να τις φανταστεί, εκτός αν κάποιος ακολουθεί πιστά την αντίληψη που φέρει μια συγκεκριμένη ηθική ή θρησκευτική θεωρία. Έτσι, η αντίληψη της ευτυχίας είναι σίγουρα δύσκολο να αποσυνδεθεί από μια θέση και τροχιά, οι οποίες τοποθετούνται (οι ίδιες) εντός ενός χώρου δυνατοτήτων (πραγματικών ή φανταστικών).

[...] Οι εργασίες αναφορικά με το θέμα των καθοριστικών παραγόντων της ευτυχίας αναφέρονται σε μεγάλο βαθμό στο παράδοξο Easterlin, σύμφωνα με το οποίο δεν θα υπήρχε σχέση ανάμεσα στο μέσο επίπεδο ευτυχίας μιας κοινωνίας και στο επίπεδο του πλούτου της, αλλά, θα υπήρχε, αντιθέτως, μια καθαρή σχέση στο εσωτερικό κάθε κοινωνίας: ο πλουσιότερος θα ήταν πιο ευτυχισμένος από τον φτωχότερο. Η σχετική φτώχεια θα ήταν μεγαλύτερη πηγή κακοτυχίας από την απόλυτη φτώχεια.

Σε μια πρόσφατη έρευναⁱⁱⁱ [...], ο Stevenson και ο Wolfers, ωστόσο, αποδεικνύουν ότι υπάρχει, αντίθετα, μια «ισχυρή» αιτιώδης σχέση μεταξύ του επιπέδου του κατά κεφαλήν ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος ανά κάτοικο και του επιπέδου ευ-

i. P. Brechon & J.-F. Tchernia, *La France à travers ses valeurs*, Παρίσι: Amond Collin, 2009, σ. 47 και εξής.

ii. P. Lehingue, *Subunda: coup de sonde dans l'océan des sondages*, éditions du Croquant, Bellecombe-en-Bauges, 2007.

iii. B. Stevenson & J. Wolfers, "Economic Growth and Subjective Well-Being. Reassessing the Easterlin Paradox", *Brookings Papers on Economic Activity*, 2008, 108 σελίδες.

Γιατροί εργασίας ΡΕΠΟΡΤΑΖ

(Αθηνά Καρατζά)

Θα χρειαζόταν μια εκτενέστερη ανάλυση των λεγομένων των ερωτώμενων γιατρών εργασίας με τους οποίους συνομιλήσαμε, ωστόσο, η παρακάτω αναφορά συνιστά ένα ρεπορτάζ το οποίο δημιουργήθηκε από το υλικό των συνεντεύξεων που συλλέχθηκε στο πλαίσιο της έρευνας, τμήμα των δεδομένων και των αποτελεσμάτων της οποίας παρουσιάζεται εδώ. Η παρούσα αφήγηση είναι πολυφωνική καθώς οι γιατροί εργασίας με τους οποίους συνομιλήσαμε δραστηριοποιούνται σε διάφορων ειδών επιχειρήσεις και διαθέτουν διαφορετικά κοινωνικά χαρακτηριστικά. Στο σύντομο αυτό ρεπορτάζ επιχειρείται μια σύνθεση των λεγομένων των ερωτωμένων (δεν ξεχωρίζουμε γιατρούς Α, γιατρούς Β κτλ.) με στόχο μια σφαιρική παρουσίαση των καθημερινών ζητημάτων τα οποία αντιμετωπίζει και καλείται να διαχειριστεί και να επιλύσει αυτή η άγνωστη σε πολλούς ιατρική ειδικότητα.

Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, κάθε εταιρεία που απασχολεί περισσότερους από 50 εργαζομένους (καθώς και σε εταιρείες που χρησιμοποιούν βλαπτικούς παράγοντες ανεξαρτήτως του πλήθους των εργαζομένων) οφείλει να διαθέτει ιατρό εργασίας, ο οποίος, σε ετήσια βάση, πραγματοποιεί ορισμένο αριθμό επισκέψεων (που γνωστοποιούνται στους εργαζομένους) στην επιχείρηση. Ενδεικτικά, ο ιατρός εργασίας εκδίδει βεβαιώσεις/γνωματεύσεις καταλληλότητας εργασίας κατά την πρόσληψη ενός εργαζομένου ή μετά την επιστροφή από άδεια ασθένειας/ατύχημα, δημιουργεί ατομικό φάκελο υγείας για κάθε εργαζόμενο και παρακολουθεί την υγεία του, διερευνά πιθανά αίτια ασθένειας που να προκαλούνται από το εργασιακό περιβάλλον και ενημερώνει, με βάση ελέγχους στους χώρους εργασίας (σε συνεργασία με τους αντίστοιχους υπευθύνους και τεχνικούς ασφαλείας σε μια επιχείρηση, με τους οποίους, π.χ. τηρεί βιβλίο ατυχημάτων κ.ά.), τους εργαζομένους για πιθανούς κινδύνους στην εργασία ενώ, παράλληλα, συντάσσει αναφορές που απευθύνονται στις διοικήσεις των επιχειρήσεων, με βάση τα ευρήματα των ιατρικών του εξετάσεων, σε σχέση με τα κύρια αίτια ασθένειας των εργαζομένων προκειμένου να συμβάλει σε πολιτικές πρόληψης που να μεριμνούν για την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων.

Η δουλειά

Ναι, εντάξει, εμείς, εεε, δουλεύουμε πάντα υπέρ της υγείας του εργαζομένου – βέβαια, πάντα με τη συγκατάθεση του εργοδότη. Γιατί αν δε δώσει το πράσινο φως ο εργοδότης, δε μπορείς να λειτουργήσεις...

Σε σχέση με τις άλλες ειδικότητες έχουμε την εξής διαφορά: αυτό που εμείς αντιμετωπίζουμε είναι ο ασθενής απλά εργαζόμενος άνθρωπος...

...Δηλαδή το κράτος είναι νομοθετικά υπεύθυνο να διασφαλίσει την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων ε, και εμείς κάνουμε αυτή τη δουλειά.

Όπως προκύπτει από το τμήμα των καθηκόντων ενός γιατρού εργασίας που αναφέρθηκαν παραπάνω, οι δυσκολίες της ιατρικής αυτής ειδικότητας εντείνονται σε μια κοινωνικο-οικονομική συγκυρία όπου βάλλονται ποικιλοτρόπως τόσο οι εργοδότες όσο και οι εργαζόμενοι, σε μια κοινωνία όπου απουσιάζει η κουλτούρα της πρόληψης σε σχέση με την υγεία. Και είναι σε αυτές τις συνθήκες που ο ιατρός εργασίας, σε μια προσπάθεια να κάνει απλώς τη δουλειά του, καλείται, μεταξύ άλλων, να διαδραματίσει το ρόλο του ισορροπιστή.

[...] Δεν είναι μόνο η πρόληψη. Αυτό που ενδιαφέρει τους εργοδότες και τις επιχειρήσεις είναι να πιστοποιήσουμε ότι ο κάθε άνθρωπος είναι τοποθετημένος στην κατάλληλη θέση, δηλαδή ότι αυτός όντως κάνει γιατί δουλειά που τον έχει. Γιατί αν τον έχει να κάνει μια εργασία, για την οποία η υγεία του δεν είναι συμβατή μ' αυτό που καλείται να κάνει, αυτό σημαίνει αυξημένες πιθανότητες επαγγελματικού νοσήματος ή ατυχήματος. Άρα, μετά νομικές αποζημιώσεις, μειωμένη αποδοτικότητα, διεκδικήσεις πολλής οικονομικής και μπλέξιμο που δεν θέλει ο επιχειρηματίας να έχει. Άρα, ο γιατρός είναι ανάμεσα στην επιχείρηση και στον εργαζόμενο προσπαθώντας να κάνει πρόληψη, να κάνει θεραπεία και αποκατάσταση, κυρίως όμως να διαβεβαιώνει κάθε φορά ότι υπάρχει συμβατότητα μεταξύ υγείας και απασχόλησης.

Εικόνες κριτικής δράσης¹

Κυρίες και κύριοι,

Βρίσκομαι σε έναν πολύ φιλόξενο και οικείο χώρο. Πριν απ' όλα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Γαλλική Πρεσβεία, το Γαλλικό Ινστιτούτο –τη διεύθυνση και το προσωπικό του– για τη συνεργασία του μαζί μας, με το Ίδρυμα Bourdieu και την Camera Austria, προκειμένου να διοργανώσουμε από κοινού τόσο την έκθεση των φωτογραφιών του Bourdieu όσο και την αποψινή εκδήλωση. Να ευχαριστήσω επίσης θερμά όλους εσάς που είστε απόψε μαζί μας και δίνετε πρακτικό νόημα σε αυτό που κάνουμε, καθώς και τους ομιλητές που μας δίνουν τη χαρά να υποστηρίζουν και να τιμούν την εκδήλωση αυτή. Δυστυχώς, ο κ. Παπαϊωάννου, διευθυντής του Μουσείου Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης, για λόγους ανωτέρας βίας, δεν μπόρεσε να παραστεί και έτσι θα αναλάβω το ρόλο του συντονιστή ο οποίος του είχε ανατεθεί αλλά και θα χρειαστεί να πω λίγα πράγματα παραπάνω για να αναπληρώσω κάπως αυτό το κενό και να μη διαρραγεί η συνοχή των όσων είχαμε σκοπό να σας παρουσιάσουμε. Η αποψινή συζήτηση και έκθεση φωτογραφίας με αφορμή την έκδοση του βιβλίου του Pierre Bourdieu *Εικόνες της Αλγερίας* από τις Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, που μπορείτε να το βρείτε στην είσοδο του αμφιθεάτρου, αποσκοπούν να επιτελέσουν μια σειρά από λειτουργίες των οποίων τη σημασία επιτρέψτε μου να σκιαγραφήσω.

Κατ' αρχάς, η μεταφορά, για πρώτη φορά, ενός λιγότερο γνωστού μέρους του έργου του σημαντικού Γάλλου κοινωνιολόγου στην Ελλάδα, της κοινωνιολογικής φωτογραφίας της Αλγερίας, της πρώτης φάσης του έργου του, της εποχής της επιστημονικής του συγκρότησης, αποτελεί αφ' εαυτού μια *συμβολή επιστημονική* στο ελληνικό πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Γι' αυτά θα μιλήσουν αναλυτικότερα οι συνάδελφοι, όπως επίσης θα μιλήσουν και για το ειδικότερο μεθοδολογικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει η χρήση και η θέση της φωτογραφίας μέσα στον τρόπο παραγωγής της

κοινωνιολογικής δουλειάς, τουλάχιστον όπως αυτά τα αντιλαμβάνονταν ο Pierre Bourdieu. Με αυτόν τον τρόπο, η αποψινή συζήτηση είναι μια μικρή ταπεινή *συμβολή στη συζήτηση* που οφείλει να αναπτυχθεί στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών στη χώρα μας σχετικά με τον τρόπο να κάνεις αποτελεσματικά τη θεωρητικά θεμελιωμένη επιστημονική έρευνα πεδίου· μια συζήτηση η οποία καιρό τώρα εκκρεμεί στη χώρα μας καθώς η καπιτώλια τριάδα, που συγκροτούν η δοκιμιογραφική κοινωνιολογία και η φιλοσοφική κοσμική φλυαρία, τα θεωρητικά αθεμελιώτα θετικιστικά δεδομένα των μεγάλων επιστημονικών γραφειοκρατιών και οι σχολικού τύπου θεωρίες για το πλατύ κοινό, αν και υπό καθεστώς αμφισβήτησης, συνεχίζει να υπερασπίζεται την κυριαρχία της στον ακαδημαϊκό χώρο. Ως προς αυτή τη συμβολή έχω συνείδηση πως είμαι αισιόδοξος αλλά δεν έχει ακόμα απαγορευτεί ή φορολογηθεί η ελπίδα – περί ελπίδας θα επανέλθω στο τέλος.

Τρίτη λειτουργία και για την οποία άμεσα ή έμμεσα θα μιλήσουμε είναι η καθαρά *κοινωνική και πολιτική λειτουργία* του έργου που παρήγαγε ο Bourdieu στην Αλγερία. Θα σημειώσω κι εγώ αρχικά δυο πράγματα σχετικά με αυτή τη λειτουργία. Ο Bourdieu πραγματοποίησε μια εθνολογία και μια κοινωνιολογία μιας χώρας τη στιγμή που βρισκόταν σε μια κατάσταση πλήρους οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης από εξωτερικές δυνάμεις και θέλησε να καταγράψει τις βίαιες κοινωνικές συνέπειες που συνόδευαν αυτή την κατάσταση. Μεταφέρουμε εδώ σήμερα τμήμα της καταγραφής αυτών των συνεπειών για να επισημανθούν κάποιες ομοιότητες μεταξύ της κατάστασης της σημερινής Ελλάδας και αυτής που συνάντησε ο Bourdieu στην Αλγερία του 1960 παρόλο που δεν είναι ακριβώς συγκρίσιμες. Πρόκειται γι' αυτές τις συνέπειες που έχουν να κάνουν με τους ριζικούς μετασχηματισμούς των συνθηκών που βιώνουν οι αντίστοιχοι πληθυσμοί, υπό τη μορφή της έντονης επισφάλειας των υλικών συνθηκών της καθημερινής ζωής, του

1. Το κείμενο αυτό συνιστά απομαγνητοφώνηση μιας ελεύθερης ομιλίας που εκφωνήθηκε στο πλαίσιο της στρογγυλής τράπεζας με τίτλο:

«Μια οπτική κοινωνιολογία των οικονομιών της μιζέριας» η οποία πραγματοποιήθηκε στις 27/04/2017 στις 18:00 στο Γαλλικό Ινστιτούτο

Αθηνών με αφορμή την έκδοση του βιβλίου *Εικόνες της Αλγερίας* του Pierre Bourdieu (Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2017).

Αθλητικές πρακτικές και κοινωνική φύση¹

Στο μέτρο που το σώμα μας για τον άλλο αποτελεί ορατή εκδήλωση της «ιδέας που έχουμε για τον εαυτό μας, για το χαρακτήρα μας, δηλαδή για τις αξίες και τις ικανότητές μας», οι αθλητικές πρακτικές οι οποίες έχουν ως στόχο να τις διαμορφώσουν αποτελούν εκπληρώσεις, μεταξύ άλλων, μιας πρακτικής αισθητικής και ηθικής. Μέσα σε αυτή την προοπτική, όπως σημείωνε ο Pierre Bourdieu, «μπορούμε να θέσουμε ως γενικό κανόνα ότι ένα άθλημα έχει τόσες περισσότερες πιθανότητες να υιοθετηθεί από τα μέλη μιας κοινωνικής τάξης όσο λιγότερο αντικείται στη σχέση με το σώμα, σε ό,τι βαθύτερο και ό,τι βαθύτερα ασυνείδητο έχει, δηλαδή στο *σωματικό σχήμα* ως θεματοφύλακα μιας ολόκληρης θεώρησης του κοινωνικού κόσμου, μιας ολόκληρης φιλοσοφίας του προσώπου και ιδιοσώματος». Η εργασία που ακολουθεί αποσκοπεί στο να συμβάλει στην κατάδειξη του γεγονότος πως στο χώρο των αθλητικών πρακτικών δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τη λογική σύμφωνα με την οποία οι κοινωνικοί δρώντες προσανατολίζονται προς το ένα ή το άλλο σπορ και προς τον ένα ή τον άλλο τρόπο άσκησής του παρά μόνο αν τοποθετήσουμε τις διαστάσεις σε σχέση με το σπορ, οι οποίες αποτελούν διάσταση μιας ιδιαίτερης σχέσης με το σώμα, μέσα στην ενότητα του συστήματος διαθέσεων, της έξης, που είναι στην αρχή των βιοτικών υφών².

Ενώ η συμμετοχή των ανδρών στον αθλητισμό ήταν πάντα κάτι φυσιολογικό, αντίθετα, οι γυναίκες είχαν να παλέψουν με βιολογικούς, κοινωνικούς, ψυχολογικούς μύθους για περισσότερο από έναν αιώνα, για να κατακτή-

σουν τη θέση που κατέχουν σήμερα στο αθλητικό πεδίο³. Η παραδοχή του αθλητισμού σαν ισχυρά ανδρική περιοχή και η προσπάθεια των γυναικών να εισχωρήσουν σε αυτή απασχόλησε διαχρονικά την επιστήμη (σε τομείς όπως η Ιατρική, η Βιολογία, η Ψυχολογία, η Κοινωνιολογία)⁴. Από τις αρχές του 20ού αιώνα, υπό το πρίσμα των ιατρικών επιστημών εξετάστηκαν η μορφή, το εύρος και η φύση της σχέσης που μπορεί να έχει η γυναίκα σαν βιολογικό ον με την άσκηση, τον αθλητισμό και τα σπορ. Για αρκετά χρόνια, πολλά αθλήματα θεωρούνταν απαγορευτικά για τη συμμετοχή των γυναικών, μιας και υπήρχε η αντίληψη ότι οι γυναίκες δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν βιολογικά στις απαιτήσεις τους ή διότι αυτά δεν ταίριαζαν με την κοινωνική αντίληψη για το ρόλο της γυναίκας, με αποτέλεσμα πολλές αθλήτριες να μην θεωρούνται ιδιαίτερα θηλυκές ή να στιγματίζονται αρνητικά⁵. Με τη σταδιακή κατάρριψη των βιολογικών μύθων, οι γυναίκες απαιτούσαν συνεχώς μεγαλύτερη συμμετοχή στον αθλητισμό – αρχικά σε αθλήματα και δραστηριότητες όπου η κίνηση και η αισθητική ήταν απόλυτα ταιριαστές με τον παραδοσιακό τους ρόλο και δεν ερχόταν σε αντίθεση με τα χαρακτηριστικά που είχαν αποδοθεί στο φύλο τους⁶. Όπως φαίνεται στο πρόγραμμα των Ολυμπιακών Αγώνων (Ο.Α.), τα αθλήματα των γυναικών αρχικά ήταν ατομικά χωρίς ιδιαίτερες απαιτήσεις δύναμης.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, κατά τη διάρκεια του οποίου οι γυναίκες έδειξαν ξεχωριστές ικανότητες, αναπληρώνοντας τους άνδρες σε ανδρικές δραστηριό-

1. Ευχαριστώ τον καθηγητή Κοινωνιολογίας, Ν. Παναγιωτόπουλο, για τις υποδείξεις και παρατηρήσεις του στη σύνταξη της παρούσας εργασίας. Η παρούσα εργασία αποτελεί τον πυρήνα της αδημοσίευτης διδακτορικής διατριβής με τίτλο: «Κοινωνιολογικές παράμετροι που καθορίζουν το προφίλ των γυναικών που ασχολούνται με τον αγωνιστικό αθλητισμό στην Ελλάδα», Κομοτηνή: ΤΕΦΑΑ, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

2. Βλ., σε ένα άλλο αντικείμενο από το χώρο

της κουλτούρας, τις ίδιες αρχές κοινωνιολογικής κατασκευής ομολογών αντικειμένων στο Ν. Παναγιωτόπουλος & Μ. Βιδάλη, *Libido artistica: κοινωνική κριτική της καλλιτεχνικής ζήτησης*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2018.

3. M.A. Messner, *Taking the Field. Women, Men and Sports*, Μινεάπολις: University of Minnesota Press, 2002.

4. Υ. Χαραχούσου, «Το φεμινιστικό κίνημα και η γυναίκα συμμετοχή στα σπορ», *Γυναίκα και Αθληση*, III(1), 2004, σ. 30-38.

5. L.J. Miller & G.D. Levy, "Gender Role Conflict, Gender Typed Characteristics, Self-Concepts and Sport Socialization in Female Athletes and Non Athletes", *Sex Roles*, 35(1-2), 1996, σ. 111-122.

6. Ξ. Κωνσταντινίδου, Υ. Χαραχούσου & Α. Κατσικαδέλη, «Ο αθλητικός ρόλος της γυναίκας: στερεότυπα-σύγκρουση ρόλων», *Γυναίκα και Αθληση*, 1, 2002, σ. 24-30.

Capital social et champ du pouvoir chez Pierre Bourdieu*

«Ce qui légitime le droit d'entrée dans un champ, c'est la possession d'une configuration particulière de propriétés. Un des buts de la recherche est d'identifier ces propriétés actives, ces caractéristiques efficientes, c'est-à-dire ces formes de *capital spécifique*».

P. Bourdieu & L. Wacquant, *Réponses*

Le capital social, Bourdieu le rappelle souvent, «ne se situe pas sur le même plan» que les autres espèces de capital. En effet, cette espèce de capital est, selon lui, un «surcroît de capital» que les agents détiennent du fait de leur appartenance à un groupe dont les membres ont un capital de quelque espèce que ce soit: «Un groupe, explicitait-il dans un de ses séminaires à l'École Pratique des Hautes Études (EPHE), se constitue autour de cette espèce de capital ajoutée qu'engendrent l'accumulation du capital de chacun de ses membres et de la garantie qu'elle implique: être membre d'un club veut dire capital garanti tant... Il y a un phénomène d'alchimie sociale: personne ne met rien dans la caisse (ou si peu...) et, pourtant, il y a quelque chose qui est l'appartenance au club»¹. Cela peut être un nom, un titre, une profession, une entreprise, une revue, un livre collectif, une langue, une manière de la parler..., autant d'indicateurs de capital social car ils renvoient à des collectifs qui se forment et prennent forme pour leur défense et leur valorisation.

Pour expliquer la logique et les effets du capital social, Bourdieu recourt souvent à une métaphore, celle de la so-

ciété par actions dans laquelle non seulement les membres apportent leur capital mais détiennent, en plus, une participation au capital du groupe: le fait de s'agrèger constitue, selon lui, moins un supplément qu'un «démultiplicateur» de la valeur des capitaux possédés par les membres du groupe, cette forme de mutualisation engendrant des profits irréductibles à leur somme. C'est pourquoi le capital social est toujours difficile à définir: «C'est à la fois, répétait-il à son propos, un élément d'une définition complète du patrimoine et quelque chose qui n'est pas indépendant des autres éléments, quelque chose sans quoi les autres éléments n'ont pas leur plein rendement»².

Mais, la notion ne vise pas seulement à décrire le processus d'«alchimie sociale» que provoque cette espèce de capital, mais à analyser le phénomène qui a tant obsédé la sociologie durkheimienne (le groupe est sinon supérieur à la somme de ses parties, au moins autre chose) et que la notion de champ telle que Bourdieu l'a conçue et employée cherche à expliquer. La spécificité du capital social, notamment par rapport à celle du capital symbolique avec laquelle elle se confondait dans ses travaux ethnolo-

* Cet article fait suite à celui consacré à «La notion de capital social dans l'œuvre de Pierre Bourdieu» (*Regards sociologiques*, 47, décembre 2013, p. 84-106) avec lequel il forme un ensemble analysant l'évolution de cette notion dans l'œuvre de Bourdieu depuis ses premières enquêtes ethnologiques sur les sociétés traditionnelles en Kabylie et au Béarn à ses travaux sociologiques sur les différentes fractions des classes dominantes en France dans la seconde

moitié du 20ème siècle. Il doit beaucoup aux discussions avec François Denord concernant les recherches qu'il mène avec Paul Lagneau-Ymonet et Sylvain Thine sur l'évolution du champ du pouvoir en France depuis les années où Bourdieu l'avait étudié, des années 1960 aux années 1980, jusque dans les années 2010 (cf. François Denord, Paul Lagneau-Ymonet et Sylvain Thine, «Le champ du pouvoir en France», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 190,

décembre 2011, p. 24-57), ainsi qu'aux échanges avec Louis Pinto sur la notion de capital (cf. Louis Pinto, «Le capital: note sur les usages d'une notion», note interne au Centre de sociologie européenne, juin 2013).

1. P. Bourdieu, *Séminaires à l'École Pratique des Hautes Études (l'EPHE)*, introduction de Patrick Champagne, Paris: Raisons d'agir, 2014, à paraître.

2. *Ibid.*

Sur les conditions sociales des institutions et des comportements économiques

L'enjeu des fondements anthropologiques

La publication d'*Anthropologie économique* en 2017¹, un quart de siècle après la tenue de ce cours au Collège de France, exposé à divers risques d'anachronisme, mais elle représente en même temps une contribution très stimulante aux échanges interdisciplinaires et en particulier à la réflexion sur les spécificités et l'apport de la sociologie et l'anthropologie économiques, en particulier de la sociologie et l'anthropologie économiques françaises issues des analyses de Durkheim et Mauss, et représentée par les analyses et travaux de Bourdieu en ce domaine.

Car une part importante du cours de 1993 consiste pour Pierre Bourdieu à reprendre sous un angle nouveau l'analyse du don/contre-don développée dans *Le sens pratique* et son interprétation des propriétés d'une économie «non-économique», celle de la société kabyle où il a effectué ses premiers travaux d'ethnologue à la fin des années 1950: il s'agit bien de repartir de cette société «précapitaliste» pour confronter l'analyse sociologique et économique que l'on peut en faire à la théorie économique aujourd'hui dominante, incarnée notamment par les figures de Gary Becker et Jean Tirole. L'enjeu est de proposer une conception originale tant de la rationalité des comportements économiques que des échanges et des institutions fondamentales de l'économie moderne, sous sa forme capitaliste. On se situe alors dans la France du début des années 1990, dont on peut rappeler qu'elle sort alors d'une décennie de libéralisation assez rapide, menée notamment sous l'égide du Parti Socialiste, dont Bourdieu fut relativement proche. Son travail culmine dans une analyse nouvelle du champ économique, qui est l'aboutissement

dans le cas de l'économie d'une élaboration théorique plus générale issue de travaux sur le champ intellectuel, littéraire (1966), scientifique, politique, etc.

Le détour parle *paradigme kabyle*, qui prend ici la forme de conclusions générales et non d'une exposition méthodique de données empiriques, mais repose en réalité sur de longues observations ethnographiques et linguistiques effectuées avec Abdelmalek Sayad au tournant des années 1960, sert donc pour Bourdieu de premier moteur et de fil conducteur. Il lui permet d'aborder les questions posées à l'économie contemporaine, en particulier celle d'*homo oeconomicus* et de la logique propre du champ économique. Bourdieu le fait de façon très progressive, revenant à de nombreuses reprises sur le don et l'échange symbolique pendant les premières leçons, comme s'il n'arrivait pas à s'en détacher, par des cheminements parfois inattendus (Jacques Derrida et la phénoménologie, Gary Becker, Marcel Mauss, Karl Marx, Jean Tirole, Wilhelm Leibniz et beaucoup d'autres).

Une première partie de cet article revient sur la pratique scientifique de Bourdieu et la place de ce cours dans l'ensemble de travaux qu'il a consacrés à l'économie, depuis ses débuts en Algérie, avant un «retour» relatif à la question dans les années qui suivent 1993, culminant en 2000 avec la publication des *Structures sociales de l'économie*, avec entre les deux, en 1997, un numéro de *Actes de la recherche en sciences sociales* intitulé «Economie et économistes»². Une deuxième partie exposera ce qui fait l'originalité de son approche, à savoir les enjeux complexes de l'imbrication de l'*économique* et du *symbolique* (ou encore

1. P. Bourdieu, *Anthropologie économique: cours au Collège de France 1992-1993*, Paris: Seuil, 2017, avec une postface de Robert Boyer.

2. Il faut ici évoquer ici les deux *Contre-feux* (1 et 2), qui reprennent divers textes «de circonstance», articles, interviews, communications postérieurs à 1995.

Le dit et l'écrit chez Pierre Bourdieu

Sur l'édition des cours de Bourdieu au Collège de France¹

«Donc, je vous demande d'avance l'indulgence; ce que je voudrais, c'est donner l'idée de ce que c'est qu'un travail de recherche, l'idée de ce que c'est que de faire travailler un concept»².

Pierre Bourdieu enseigna pendant vingt ans au Collège de France de 1981 à 2000. La publication de ses cours qu'ont entrepris conjointement les éditions Raisons d'Agir et le Seuil s'imposait plus que jamais, car il n'est guère d'auteur qui, très souvent commenté et cité, soit si mal interprété. Entre les communications solennelles où il lisait scrupuleusement son texte comme sa leçon inaugurale à la Chaire de sociologie au Collège de France³ et les séminaires de recherche, notamment ceux qu'il faisait à l'École Pratique des Hautes Études⁴ où, affranchi des contraintes magistrales, il intervenait plus librement sans grand souci rhétorique, se situent ses cours au Collège de France, très préparés et contrôlés, mais où, cependant, Bourdieu ne craignait pas d'improviser et de prolonger des rapprochements et des réflexions qui lui venaient sur le moment. Aussi, ses cours constituent-ils un témoignage particulièrement révélateur de sa manière de penser, parce que, loin d'être le produit

de la lecture, plus ou moins psalmodiée, d'un texte écrit jusqu'en ses moindres détails, ils étaient souvent, à partir d'un canevas écrit et serré (notes manuscrites, extraits d'articles ou d'ouvrages en voie de publication), des occasions où il raisonnait à voix haute pour mieux «se faire entendre», selon son expression: ils donnent, au-moins pour une part, à appréhender en acte, si l'on peut dire, sa façon de raisonner et de travailler.

En effet, l'expression orale et les facilités qu'elle permet, favorise les associations d'idées et les rapprochements de toute sorte que l'écrit et les contrôles qu'il mobilise plus fortement, écartent et parfois censurent⁵, ce qui était particulièrement le cas de Bourdieu. Les intonations et les rythmes de l'élocution, les inflexions, les altérations de la voix, les pauses, les digressions réflexives et les sous-entendus, les pointes d'humour et d'ironie, les formules qui font mouche, tout ce qui participe de l'expression orale et qui la

1. P. Bourdieu, *Sur l'État: cours au Collège de France* (1989-1992), Paris: Raisons d'agir, Seuil, 2012. Cet article prolonge la communication faite sur le même thème lors du colloque célébrant le dixième anniversaire de la mort de Pierre Bourdieu qui s'est tenu au Collège de France au même moment au paraissait l'édition du cours que Bourdieu fit au Collège de France entre 1989 et 1992.

2. P. Bourdieu, «Le fonctionnement du champ intellectuel», conférences prononcées dans le cadre de l'École doctorale de l'Université

des Sciences Humaines de Strasbourg, 8/9 novembre 1995, *Regards sociologiques*, 1999, 17-18, p. 5-27, rééd. in Cl. Bastien, S. Borja & D. Naegel, *Le raisonnement sociologique à l'ouvrage: théorie et pratiques autour de Christian de Montlibert*, Paris: L'Harmattan, 2010, p. 9-43.

3. P. Bourdieu, *La leçon sur la leçon*, Paris: Minituit, 2007 (1982).

4. P. Bourdieu, *Séminaires à l'École Pratique des Hautes Études* (Patrick Champagne, ed.), Paris: Raisons d'agir, 2014, à paraître.

5. «Si l'urgence et la linéarité du discours

parlé», écrivait Bourdieu, «entraînent des simplifications et des redites (favorisées aussi par le retour des mêmes questions), les facilités procurées par la parole, qui permet d'aller très rapidement d'un point à un autre, en brûlant les étapes qu'un raisonnement rigoureux doit marquer une à une, autorisent des resserrements, des raccourcis, des rapprochements favorables à l'évocation de totalités complexes que l'écriture déploie et développe dans la succession interminable des paragraphes ou des chapitres», P. Bourdieu, *Choses dites*, Paris: Minituit, 1987, p. 8.

Le secret du vote: une question bien posée?

A nombre d'institutions internationales, de *Think Tank* mais aussi de chercheurs, le secret des opérations électorales apparaît aujourd'hui comme l'une des conditions nécessaires de vie politique démocratique et, au fond, comme une garantie de la liberté et de la régularité des élections, et ce indépendamment de la manière dont ils définissent la démocratie (comme procédure ou comme ensemble de valeurs, par exemple).

L'Union interparlementaire des parlements d'Etats souverains fondée en 1889 a ainsi publié en 1994 et à nouveau en 2006 un volume consacré aux *Elections libres et régulières*, avec l'ambition explicite de préciser et de renforcer «les normes universellement reconnues par lesquelles on juge désormais la qualité des élections» et de contribuer ainsi au renforcement de la démocratie¹. Il s'ouvrait sur le rappel de la déclaration de l'Union en 1994 concernant les critères de l'élection juste, qui estimait que «dans tout Etat, l'autorité des pouvoirs publics ne peut être fondée que sur la volonté du peuple exprimée à la faveur d'élections sincères, libres et régulières, tenues périodiquement au suffrage universel, égal et secret»². Le même raisonnement est à l'œuvre dans le *Code européen de bonne conduite sur le vote* adopté par le Parlement européen en 2007, qui stipule dans son premier article que «dans tous les États membres, le principe du vote secret est tenue pour acquis. Il n'est aujourd'hui plus question de le remettre en cause et il constitue un aspect incontournable de tout processus démocratique»³. On peut aussi, dans une littérature extrêmement abondante, citer à titre d'exemple un manuel de sciences politique anglophone paru en 2009, qui dresse le tableau des différents régimes politiques et fait de la participation des citoyens à la gestion des affaires publiques à travers

l'élection des dirigeants l'un des critères de la démocratie. L'élection doit alors obéir à un certain nombre de principes et notamment à celui qui veut que les votes «are made in secret»⁴. Le secret protégerait de la corruption et de la coercition et garantirait à chacun une voix égale et également libre; il constituerait en cela une transformation profonde de la procédure du vote, faisant de celui-ci une question intime⁵.

Mon propos n'est pas de discuter en détail ces positions –aujourd'hui contestées– et notamment la relation qu'elles établissent entre secret, *privacy* et démocratie que le développement des algorithmes et de nouvelles pratiques électorales remettraient en partie en question⁶. Il veut, plus modestement, rappeler que cette relation n'a rien de simple ou de nécessaire: elle n'est pas véritablement allée de soi avant la seconde moitié du XIXe siècle et le passage des procédures classiques de la haute voix, de la marque faite sur une liste écrite ou du nom glissé à l'oreille d'un scrutateur au bulletin secret ne s'est pas accompli sans opposition⁷. Longtemps, en effet, le secret a inspiré la suspicion et fait l'objet de critiques exactement opposées aux vertus que lui attribuent les institutions et les auteurs que nous évoquons plus haut, qui cèdent à la tentation de naturaliser les produits de l'histoire. Pour les Niveleurs anglais, Rousseau ou encore John Stuart Mill, il n'y a nul lien nécessaire entre le bulletin secret et l'émancipation politique du sujet moderne⁸. Nombre d'auteurs des XVI-XVIIIe siècles associaient en fait bien davantage le vote secret aux intrigues et aux cabales d'oligarchies politiques électives, à Venise et à Rome, qu'à la vertu républicaine de Rome, Sparte ou Athènes.

Pourtant, le vote secret va s'imposer, pour de multiples

1. Guy S. Goodwin-Gill, *Elections libres et régulières*, Genève, 2006, p. v.

2. Guy S. Goodwin-Gill, *Elections libres*, p. viii.

3. Résolution 1590 (2007) consultable sur <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-FR.asp?fileid=17609&lang=FR>

4. L. Barrington, *Comparative Politics. Struc-*

tures and Choices, Boston: Cengage Learning, 2009.

5. R.S. Katz, *Democracy and Elections*, Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 204.

6. Cf. la tribune de 2016: <http://secretballotatrisk.org/>.

7. P. Downes, *Democracy, Revolution, and*

Monarchism in Early American Literature, Cambridge University Press, Cambridge: 2002, p. 126-127 et 208.

8. H. Buchstein, *Öffentliche und geheime Stimmabgabe. Eine Ideengeschichtliche und Wahlrechtshistorische Studie*, Baden-Baden, Nomos-Verlag, 2000.

«Αναστροφή φύλου» (1816-2017)

Στην τρέχουσα ελληνική συγκυρία, κατά την οποία ψηφίστηκε το «Νομοσχέδιο νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου» με στόχο τη μείωση των διακρίσεων στα διεμφυλικά υποκείμενα, το κείμενο σημείο διαφωνίας και σημείο αναφοράς ως προς την αντίληψη με την οποία το νομοσχέδιο εκκινεί τη διερεύνηση της επίλυσης του ζητήματος είναι ότι, παρότι αναγνωρίζεται «στους πολίτες να αυτοπροσδιορίζονται, όπως οι ίδιοι θέλουν, ως προς το φύλο τους και όχι σύμφωνα με ό,τι έχει καταγραφεί κατά τη γέννησή τους στο ληξιαρχείο», υπογραμμίζοντας ότι δεν απαιτείται πλέον η οποιαδήποτε προηγούμενη εξέταση ή ιατρική αγωγή που σχετίζεται με τη σωματική ή ψυχική τους υγεία, υπάρχει η υποχρέωση της δήλωσής τους ενώπιον του/της δικαστή. Δηλαδή, ο λόγος του επαναπροσδιορισμού διασφαλίζεται από δικαστικές τεχνικές ηθικής τυποποίησης και όχι απλώς από το διεμφυλικό υποκείμενο. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο ξεκινά περαιτέρω ένας λόγος που εμπεριέχει μια σειρά από διακρίσεις με πολλαπλές σημασίες κατά τις οποίες προβλέπονται μια σειρά από συνθήκες ως προς τη διαδικασία προσαρμογής του φύλου που, όμως, αποδίδει, κατά τη γνώμη μας, καλύτερα το εξουσιαστικό πνεύμα του νομοσχεδίου. Πιο συγκεκριμένα:

Για τη διόρθωση του καταχωρισμένου φύλου απαιτείται πλήρης δικαιοπρακτική ικανότητα, με εξαίρεση τους ανηλίκους που έχουν συμπληρώσει το δέκατο έβδομο (17ο) έτος της ηλικίας τους, εφόσον υπάρχει ρητή συναίνεση των ασκούντων τη γονική τους μέριμνα και τους ανηλίκους που έχουν συμπληρώσει το δέκατο (15ο) έτος της ηλικίας τους, εφόσον υπάρχει επιπλέον θετική γνωμάτευση διεπιστημονικής επιτροπής που συστήνεται με κοινή απόφαση των Υπουργείων Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Υγείας για δύο (2) έτη, στην οποία

μετέχουν: α) ένας παιδοψυχίατρος, β) ένας ψυχίατρος, γ) ένας ενδοκρινολόγος, δ) ένας παιδοχειρουργός, ε) ένας ψυχολόγος, στ) ένας κοινωνικός λειτούργος και ζ) ένας παιδίατρος, ως Πρόεδρος, άπαντες με εξειδίκευση στο συγκεκριμένο ζήτημα¹.

Δηλαδή, ο λόγος του προσδιορισμού δεν διασφαλίζεται μόνο από δικαστικές αλλά και από ιατρικές τεχνικές τυποποίησης προσαρμογής στη νόρμα που, ενώ φαίνονται να καταφέρνουν να «τσακίζουν» την ηλικιακή διάσταση όσον αφορά τον έμφυλο προσδιορισμό με τη γνώση της επιστήμης, την ίδια στιγμή δημιουργείται μια άλλη αντι-ιστορία με το διεμφυλικό έγγαμο υποκείμενο, αλλά και το διαφυλικό, που μένουν έξω από το χώρο των δυνατοτήτων της Ιατρικής και της Δικαιοσύνης στο νομοσχέδιο ως χωριστοί κλάδοι της Ιατρικής και της Δικαιοσύνης – και αυτό μέσα από μια προβληματική που δεν κινητοποιείται γύρω από το φύλο, αλλά εστιάζεται σε σημεία που εντάσσονται στο γενικό οικονομικο-πολιτικό σύστημα μέσα από την απόδοση μιας συγκεκριμένης ηθικής: «Προϋπόθεση για τη διόρθωση του καταχωρισμένου φύλου είναι το πρόσωπο που αιτείται τη διόρθωση να μην είναι έγγαμο». Αντίστοιχα, για τους διαφυλικούς:

Όπως προανήγγειλε η Γενική Γραμματέας Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, θα ακολουθήσει νομοσχέδιο για τα ίντερσεξ παιδιά σε συνεργασία των Υπουργείων Υγείας και Δικαιοσύνης: «Δεν αποτελεί ζήτημα αλληλαγής νόμου απλώς, αλλά και συνοδικής αλληλαγής νοοτροπίας»².

Το κεντρικό ερώτημα που απορρέει, κατά συνέπεια, είναι: ποια είναι αυτή η αλήθεια που κατέχει ο ειδικός –ο/η δικαστής ή ο/η γιατρός– που μεταφράζεται ως η κυρίαρχη

1. Νομοσχέδιο: «Νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου-εθνικός μηχανισμός εκπόνησης, παρακολούθησης και αξιολόγησης των σχεδίων δράσης για τα δικαιώματα του παιδιού και άλλες διατάξεις», Διαθέσιμο στον ιστότοπο:

<http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/bc26661-143b-4f2d-8916-0e0e66ba4c50/natfytal-aposp.pdf> [πρόσβαση: 15.10.2017].

2. «Ισότητα και ελευθερία σήμερα»: ρεπορτάζ του left.gr από την εκδήλωση του ΣΥΡΙΖΑ για

τη νομική κατοχύρωση της ταυτότητας φύλου. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://left.gr/news/isotita-kai-eleytheria-simera-reportaz-apo-tin-ekdilosi-toy-syriza-gia-ti-nomiki-katohyrosi-tis> [πρόσβαση: 15.10.2017].

Σημειώσεις πάνω στην τέχνη της έρευνας

«Α, ναι, αυτός είναι ο κανόνας».

L. Wittgenstein

Κάθε φορά που αναγκάζεται κανείς να διευρύνει την ερευνητική του ομάδα αναζητώντας νέους κοινωνιολόγους προκειμένου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας νέας έρευνας, και να τους καταρτίσει πάνω στα ειδικά χαρακτηριστικά τού προς διερεύνηση αντικειμένου βρίσκεται μπροστά στην ίδια πάντα δομική δυσκολία: πώς να διδάξεις νέους κοινωνιολόγους που δεν έχουν εκπαιδευτεί να αναγνωρίζουν την αντινομία που ενυπάρχει αντικειμενικά μεταξύ διδασκαλίας και έρευνας, μεταξύ της πολυπλοκότητας –τουλάχιστον υποκειμενική– της έρευνας και την απλοποίηση που επιβάλλει το ίδιο το μάθημα διδασκαλίας; Πώς να καταρτίσεις νέους κοινωνιολόγους οι οποίοι έχουν υποβληθεί στις πιο παθολογικές επιπτώσεις του δυϊσμού της φιλολογικής και της επιστημονικής εκπαίδευσης, και της απουσίας από την εκπαίδευσή τους μιας ειδικής και ολοκληρωμένης κοινωνιολογικής κατάρτισης; Πώς να τους καταρτίσεις όταν απουσιάζει από το πρόγραμμα σπουδών τους η κοινωνιολογία της διδασκαλίας των επιστημών που αποτελεί ένα εργαλείο απολύτως απαραίτητο για την αμιγώς επιστημολογική διερεύνηση η οποία είναι ικανή να μας επιτρέψει να αποδεσμευτούμε τόσο από το «απόλυτο της μεθόδου» ως συστήματος της «λογοκρισίας του Λόγου» όσο και από την ιδεολογία της αυτονομίας των επιστημονικών ενεργημάτων που έχει παραγάγει η επαγγελματοποίηση της έρευνας και ο τεχνοκρατικός καταμερισμός της εργασίας που αυτή επιβάλλει; Πώς να διδάξει κάποιος στην πράξη τη δουλειά του κοινωνιολόγου, δηλαδή την εφαρμογή στον κοινωνικό κόσμο μιας ρασιοναλιστικής φιλοσοφίας της γνώσης και ενός σχεσιακού τρόπου επιστημονικής προσέγγισης, που έχει ως στόχο να αντικειμενικοποιήσει το άρρητο, να αναδείξει το κρυφό και το κεκαλυμμένο, να διασπάσει, συσχετίζοντας φαινομενικά ασύμβατες διαστάσεις φαινομένων, αυτό που η ιδεολογία ενώνει;

Πώς να διδάξει κάποιος μια αντίληψη για τις κοινωνικές σχέσεις, η οποία οργανώνεται γύρω από τις υλικές, συμβολικές και θεσμοθετημένες σχέσεις κυριαρχίας, μια αντίλη-

ψη που υποθέτει την ιστοριοποίηση των τρόπων με τους οποίους κατασκευάζονται σωματικά και νοητικά τα κοινωνικά υποκείμενα, οι διάφορες σφαίρες κοινωνικής πρακτικής και οι τρόποι γνώσης του κοινωνικού κόσμου; Πώς να διδάξει κάποιος μια σκέψη η οποία είναι πολύ φυσικό να μην επιτρέπει στους απληροφόρητους, τους κοινωνιολογικά αγεωμέτρους, να πλησιάζουν στο σπουδαστήριό της με τις «χονδροειδείς παραστάσεις τους και τις αγκυλωμένες νοητικές αρθρώσεις τους», όπως θα έλεγε ο Bachelard; Πώς να τη διδάξει κάποιος μέσα σ' ένα περιβάλλον που βρίσκεται είτε από μια δικαιοκικού τύπου αντίληψη για την απόκτηση της επιστημονικής πρακτικής που διαχέουν οι κανονάρχες της μεθοδολογίας (για τους οποίους, όπως θα έλεγε ο W. James, η αλήθεια της επιστημονικής πρακτικής –που προωθούν μέσω του κάθε κλασικού τύπου εγχειρίδιου– μοιάζει με την «αλήθεια που κανείς δεν υπάρχει για να τη διανοεστεί, μοιάζει με το φόρεμα που κανείς δεν το φόρεσε, με τη μουσική που κανένα αυτί δεν άκουσε ποτέ») είτε από μια μπερζονική αντίληψη περί του τρόπου γονιμοποίησης των επιστημονικών ιδεών και των φιλοσοφικών συστημάτων, σύμφωνα με την οποία η ανακάλυψη οφείλεται σ' ένα αιφνίδιο όραμα, τύπου «θείας επίπνοιας», όπως έλεγε ο Πλάτωνας, που δέχεται η παρθένα ψυχή του επιστήμονα; Πώς να τη διδάξει κάποιος σήμερα μέσα σ' έναν μικρόκοσμο όπου γοητεύουν όλο και περισσότερο διάφοροι «επιστήμονες»-καλλιτέχνες οι οποίοι, μέσα σε μια «μετα-νιτσεική προοπτική», ως υποκείμενα της γνώσης με την «πολλαπλότητα των μασκών» τους, ως υποκείμενα της δράσης που «εκρήγνυνται πολλαπλώς» μέσα στη διαδικασία της αναζήτησης της αλήθειας, όπως τους αρέσει να λένε, ενσαρκώνουν στο χώρο της παραγωγής της επιστήμης την πόζα των Deleuze και Guattari, αγωνιώντας περισσότερο να εκπροσωπήσουν «το σώμα της επαναστατικής επιθυμίας της πραγματικής αλήθειας» παρά να το ενσαρκώσουν;

Πώς να διδαχθεί μια τέτοια σκέψη σ' ένα πεδίο όπου η αντίθεση μεταξύ της εμπειρικής έρευνας χωρίς θεωρία (η

Pierre Bourdieu, un savant engagé*

Pierre Bourdieu a été la dernière en date des figures qui ont incarné un personnage caractéristique de l'histoire française: le grand intellectuel critique du pouvoir. Et son œuvre a sans doute contribué plus qu'aucune autre, au cours du XXe siècle, à faire avancer la connaissance de l'histoire intellectuelle. Aucun autre penseur n'a attaché autant d'importance ni consacré autant d'efforts à des travaux empiriques sur la culture et sur les intellectuels et à l'élaboration d'hypothèses permettant de concevoir la possibilité d'une approche scientifique à ces objets, auxquels une tradition spiritualiste très résistante prétend assigner a priori un statut épistémologique privilégié, qui les soustrairait aux catégories de l'entendement sociologique. De plus, aucun autre sociologue ne s'est donné aussi expressément pour tâche de rendre raison de sa propre pensée et, plus en général, de sa manière de concevoir et de pratiquer le travail intellectuel: Marx, Weber et Durkheim ne se sont pas interrogés de manière méthodique sur les conditions sociales de possibilité de leurs propres prises de position, théoriques et pratiques, alors que Bourdieu a cherché à fonder sociologiquement le pouvoir critique qu'il attribuait à la sociologie, en tant que science qui peut contribuer à dévoiler et, par là, à «défataliser» les déterminismes sociaux. Ainsi a-t-il élaboré des instruments précis et puissants pour l'analyse de l'histoire intellectuelle, aussi bien que pour aborder les interrogations majeures que pose cette histoire.

En s'appuyant sur ces instruments, ainsi que sur le travail incessant d'auto-analyse accompli par Bourdieu lui-même et sur les nombreux travaux qui lui ont été consacrés, je vais retracer les traits qui font de Bourdieu un cas de figure incontournable pour l'histoire sociale des intellectuels, ainsi que les facteurs qu'il faut prendre en compte

pour expliquer sa position. Cette double reconstitution impliquerait un travail d'histoire sociale comparée (que je ne puis qu'esquisser ici), visant notamment à souligner la spécificité des conditions structurales et conjoncturelles qui ont contribué à rendre possibles les formes d'engagement que Bourdieu a pratiqué ainsi que sa sociologie des intellectuels, telle qu'on peut la dégager en prenant en considération l'ensemble de son œuvre.

Le champ de jeu: la tradition nationale et l'espace théorique

Parmi les conditions sociales de possibilité des différences qui opposent la sociologie des intellectuels de Bourdieu à des positions qui se sont définies par rapport à d'autres traditions nationales, il faut d'abord prendre en considération la spécificité de la tradition française, pour ce qui concerne les relations entre culture et pouvoir. Bourdieu a toujours souligné l'importance de ces différences historiquement constituées. Dans son livre sur Heidegger, par exemple, il montre que, si l'on veut expliquer ce paradoxe que constitue l'orientation politique de Heidegger, par rapport à la figure de l'intellectuel qui s'est imposée en France, il faut tenir compte des propriétés spécifiques de la position des universitaires dans la société allemande de l'époque, de l'état du champ philosophique et de la position qu'Heidegger y occupait¹. L'objectivation des propriétés qui caractérisent les traditions nationales et disciplinaires est une tâche fondamentale dans le programme d'histoire sociale de la culture, des intellectuels et de la science qu'il a proposé². Les travaux de Christophe Charle et d'autres chercheurs ont mis en lumière plusieurs des facteurs historiques et so-

* Une première version de cet article a été publiée en allemand: "Sozialwissenschaft, Soziologie der Intellektuellen und Engagement. Der Position Pierre Bourdieus und deren soziale Bedingungen", in I. Gilcher-Holtey (dir.), *Zwischen*

den Fronten. Positionskämpfe europäischer Intellektueller im 20. Jahrhundert, Berlin: Akademie Verlag, 2006, p. 201-229.

1. P. Bourdieu, *L'ontologie politique de Martin Heidegger*, Paris: Minuit, 1988.

2. P. Bourdieu, «Les conditions sociales de la circulation internationale des idées», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 145, décembre 2002, p. 3-8.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ BERNARD VERNIER

Νίκος Παναγιωτόπουλος

Bernard Vernier: ένας εφευρετικός κοινωνικός ανατόμος του ασυνειδήτου*

Κύριε Πρύτανη, κυρία και κύριοι Κοσμήτορες, αξιότιμοι προσκεκλημένοι, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, αγαπητοί φοιτητές και φοιτήτριες,

Δεν θα σας εκπλήξει αν ένας κοινωνιολόγος που οφείλει να μιλήσει για έναν άλλο κοινωνιολόγο κι εθνολόγο, για έναν ανθρωπολόγο δηλαδή, κάνει κοινωνιολογία αναστοχαζόμενος πάνω στους ίδιους τους όρους νομιμοποίησης της επιλογής της πανηγυρικής πράξης αναγόρευσης διδάκτορος *honoris causa* που μας έχει συγκεντρώσει απόψε εδώ. Εξάλλου, η ίδια η θεωρία του κοινωνικού που θεμελιώνει την κοινωνική επιστήμη που θεραπεύει ο Bernard Vernier μάς προσκαλεί να το πράξουμε.

Κυρίες και Κύριοι, «τα επιστημονικά πεδία», όπως σημείωνε ο Γάλλος κοινωνιολόγος και δάσκαλος του Bernard Vernier, Pierre Bourdieu, «είναι ο τόπος δύο μορφών εξουσίας, που ανταποκρίνονται σε δύο είδη επιστημονικού κεφαλαίου τα οποία διαφέρουν τόσο ως προς τις μορφές συσσώρευσής τους όσο και ως προς τις μορφές μεταβίβασής τους: το “καθαρό” επιστημονικό κεφάλαιο, καθαρή επιστημονική εξουσία, “προσωπικό” γόητρο, αποκτάται κυρίως από τις αναγνωρισμένες ως προς την πρόοδο της επιστήμης συμβολές, τις επινοήσεις ή τις ανακαλύψεις: το θεσμικό επιστημονικό κεφάλαιο, εξουσία συνδεδεμένη με την κατοχή εξεχουσών θέσεων μέσα στους επιστημονικούς θεσμούς, και με την εξουσία πάνω στα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής της επιστήμης τα οποία αυτή εξασφαλίζει, αποκτάται βασικά με (ειδικές) πολιτικές στρατηγικές, που έχουν όλες ως κοινό στοιχείο να απαιτούν χρόνο».

Σήμερα, ο κόσμος της επιστήμης απειλείται από μια επικίνδυνη παλινδρόμηση καθώς η αυτονομία που η επιστήμη είχε κατακτήσει, έναντι των διαφόρων εξουσιών, έχει σημαντικά εξασθενήσει, με καταστροφικό αποτέλεσμα, μεταξύ πολλών άλλων, τη σχεδόν απόλυτη επικυριαρχία του θεσμικού επιστημονικού κεφαλαίου επί του «καθαρού». Το γεγονός αυτό το επιβεβαιώνουν, λ.χ., οι ειδικές μορφές οικονομικής και πολιτικής πίεσης και εξάρτησης που ασκούνται σήμερα πάνω στην επιστημονική δραστηριότητα με την ανοχή και συνενοχή των πάσης φύσεως γραφειοκρατικο-επιστημονικών παραταξίς της *academica mediocritas*. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, η επιλογή του πανεπιστημίου μας να τιμήσει έναν επιστήμονα, ο οποίος, μέσω του επιστημονικού του έργου και της ακαδημαϊκής του τροχιάς, ενσαρκώνει παραδειγματικά την αποτελεσματική υπεράσπιση της παραγωγής και της αναγνώρισης του «καθαρού» επιστημονικού κεφαλαίου αποτελεί ένα μείζονος σημασίας ενέργημα επιστημονικής πολιτικής.

Φανατικός εραστής της επιστήμης, της αξίας της και των κοινωνικών λειτουργιών της, διατηρώντας, σαράντα ολόκληρα χρόνια, μέσω μιας ολοκληρωτικής επένδυσης, μια απόλυτα σταθερή σχέση πνευματικού έρωτα με την επιστημονική έρευνα, της οποίας τα αποτελέσματα δημοσιεύονται συστηματικά στα πιο έγκριτα διεθνή περιοδικά, καταρτίζοντας με τη διδασκαλία του μεγάλο αριθμό ερευνητών από όλο τον κόσμο και των οποίων το έργο έχει αναγνωρισθεί σε διάφορα εθνικά επιστημονικά πεδία, εμπνέοντας πολλούς νέους κοινωνιολόγους και εθνολόγους σε όλο τον κόσμο μέσω της διεθνούς επιστημονικής του πα-

* Αν και η λογική τέτοιων κειμένων παρεκκλίνει, μ' έναν τρόπο, από τις θεμελιώδεις αρχές δημοσίευσης άρθρων στο περιοδικό Κοινωνικές Επιστήμες (ΚΕ), η δημοσίευση του συγκεκριμένου κειμένου κρίθηκε αναγκαία για παιδαγωγικούς, κυρίως, αλλά και λόγους διάχυσης των επιστημονικών ιδεών στο ελληνικό κοινωνιολογικό πεδίο.

Όλο το έργο του Bernard Vernier καταδεικνύει πως η ανθρωπολογία είναι ικανή και οφείλει, αν θέλει να αξιώνει την επιστημονικότητά της, να κατασκευάσει το σύστημα των σχέσεων που περικλείει τόσο το αντικειμενικό νόημα των οργανωμένων συμπεριφορών σύμφωνα με τις μετρήσιμες κανονικότητες όσο και των ενικών σχέσεων που διατηρούν τα κοινωνικά υποκείμενα με τις αντικειμενικές συνθήκες της ύπαρξής τους και με το αντικειμενικό νόημα των συμπεριφορών τους, νόημα που τα διακατέχει ακριβώς επειδή τους το έχουν αποστερήσει.

Το συνολικό έργο του Bernard Vernier συνιστά την κακή συνείδηση της ερασιτεχνικής ανθρωπολογίας καθώς αποτελεί ένα πανίσχυρο οπλοστάσιο καινοτομικών και γόνιμων επιστημονικών πρακτικών, ικανό να λειτουργήσει ως αυτοκίνητο πειραματικό εργαλείο παραγωγής νέων επιστημονικών αντικειμένων· σημαντικότερη συμβολή σε μια εποχή η οποία καταναλώνει τόσο συστηματικά και μανιωδώς διάφορες θεωρήσεις επί του κόσμου γιατί δεν έχει μάθει να βλέπει αυτό τον κόσμο και την πολύ ειδική κατάσταση στην οποία αυτός τελεί.

Το εξαιρετικό ανθρωπολογικό έργο του Bernard Vernier επιβεβαιώνει με τον πιο απόλυτο τρόπο πως αν τα

βασικά εμπόδια στη διάχυση και την αποδοχή της επιστημονικής θεωρίας του κοινωνικού κόσμου προέρχονται από το γεγονός ότι ο κοινωνικός κόσμος παρουσιάζεται ως φυσικός, τότε ο κοινωνικός επιστήμονας οφείλει να υπενθυμίζει ακατάπαυστα πως ο κοινωνικός κόσμος δεν είναι τίποτα άλλο παρά προϊόν της ιστορίας.

Ο Schopenhauer έλεγε πως υπάρχουν αυτοί που στοχάζονται για να μάθουν κάτι οι ίδιοι και αυτοί που στοχάζονται για να διδάξουν τους άλλους, αυτοί που «είναι σοβαροί και η ευχαρίστησή τους συνίσταται στην ίδια τη σκέψη» και αυτοί που «είναι σοφιστές και αντλούν ικανοποίηση από την εικόνα που έχουν οι άλλοι για αυτούς». Το ίδιο το έργο του και η επιστημονική του πόζα σε σχέση με αυτό συμβάλλει αποφασιστικά στη διάχυση των κριτηρίων αυτής της τόσο αναγκαίας διάκρισης, κυρίως για τους νέους επιστήμονες οι οποίοι προσπαθούν να επιβιώσουν επιστημονικά σε μια εποχή τεράστιας και γενικευμένης κρίσης και την οποία επιχειρούν πολύ συχνά να θεραπεύσουν επιστήμονες άνευ επιστήμης και φιλόσοφοι άνευ σοφίας.

Όλα τα παραπάνω αναγνωρίζουμε και τον τιμούμε απόψε γι' αυτά.

Bernard Vernier

Αστάθεια και γονιμότητα της εθνογραφικής έρευνας

Κύριε Πρύτανη, κύριε Πρόεδρε, αγαπητοί συνάδελφοι, αγαπητοί σπουδαστές,

Ι. Σας ευχαριστώ, για την τιμή που μου κάνετε δίνοντας μου το αξίωμα του Επίτιμου Διδάκτορα. Αισθάνομαι ιδιαίτερη ευχαρίστηση. Όπως παρατηρείτε, τα ελληνικά μου δεν είναι καλά. Λυπάμαι, βέβαια, και ντρέπομαι περισσότερο, όταν σκέφτομαι ότι δώσατε, πριν από λίγα χρόνια, τον ίδιο τίτλο στον Michael Herzfeld, ο οποίος μιλάει εξαιρετικά ελληνικά..., ακόμη και τα κρητικά. Τα ελληνικά που ξέρω φθάνουν μόνο για να καταλαβαίνω τους χωριάτες, και να

με καταλαβαίνουν και εκείνοι ... και ακόμη με πολλή προσπάθεια δική μου και υπομονή από εκείνους. Δεν θα μπορέσω λοιπόν να σας μιλήσω πολύ θεωρητικά. Έτσι κι αλλιώς ο φίλος μου ο Νίκος Παναγιωτόπουλος το έκανε πολύ καλά για μένα, και τον ευχαριστώ πολύ. Εγώ θα σας πω μόνο πώς έγινε και βρέθηκα να κάνω έρευνες στην Ελλάδα, πώς διάλεξα τα θέματα της δουλειάς μου και πώς οι εργασίες μου στην Ελλάδα έγιναν η βάση για όλη την υπόλοιπη εργασία μου. Έτσι, η οφειλή μου προς τους Έλληνες είναι, λοιπόν, τεράστια. Και είμαι εξαιρετικά λυπημένος από τη σημερινή κατάσταση της Ελλάδας. Μέσα από την προσω-

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗ ΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΚΕ

Ο ρόλος των κοινωνικών επιστημόνων στην εποχή της κρίσης

Στη βάση τόσο της πεποίθησης πως οι επιστήμονες, και ειδικότερα, οι κοινωνικοί επιστήμονες μπορούν και οφείλουν να συμβάλουν σε μια πραγματική δημοκρατική πολιτική δράση, σε μια κυβέρνηση όλων των πολιτών ικανή να διασφαλίσει την ευημερία όλων των πολιτών, όσο και της διαπίστωσης πως ο σημερινός κόσμος της γενικευμένης εμπορευματοποίησης και κρίσης χτίζεται καθαρά πάνω σε συσχετισμούς δυνάμεων που τον καθιστούν ελάχιστα δημοκρατικό, είμαστε υποχρεωμένοι, ως κοινωνικοί επιστήμονες και ειδικότερα ως κοινωνιολόγοι, να αντιμετωπίσουμε και τα εξής σημαντικά ερωτήματα: απέναντι στους σημερινούς σύνθετους και εκλεπτυσμένους τρόπους κυριαρχίας, όπου η συμβολική εξουσία κατέχει σημαντικότερη θέση προκειμένου να νομιμοποιηθεί ο σημερινός βίαιος κόσμος, οι κοινωνικοί επιστήμονες, και ειδικότερα οι κοινωνιολόγοι, μπορούν ή/και οφείλουν να παρεμβαίνουν στον πολιτικό κόσμο, κι αν ναι, κάτω από ποιες συνθήκες η παρέμβασή τους μπορεί να έχει αποτελεσματικότητα; Ποιο ρόλο μπορούν να παίξουν, σε ποιο επίπεδο, χώρο και κλίμακα; Μπορούν οι κοινωνικοί επιστήμονες να συμβάλουν στην επινόηση ενός νέου τρόπου άσκησης της πολιτικής τόσο αναγκαία σήμερα που όλο και περισσότεροι πολίτες, απομαγευμένοι από την πολιτική που τους προσφέρουν, αναζητούν σιωπηλά ένα νόημα στην πολιτική, αναζητούν σχέδια με προοπτική, ικανά να δώσουν νόημα σε έναν οικονομικό και κοινωνικό κόσμο ο οποίος γνώρισε, τα τελευταία χρόνια, τεράστιες ανακατατάξεις; Αν ναι, για να το πετύχουν, αρκεί μόνο η προσπάθεια διάχυσης επιστημονικών εργασιών, και συμβολικών εργαλείων, ικανών να κλονίσουν τις κοινές πεποιθήσεις και να δώσουν απτή και αισθητή μορφή στα κεκτημένα της έρευνας; Ποια πρακτική μορφή μπορεί να πάρει η παρέμβασή τους και ποιοι τρόποι αποτελεσματικής παρέμβασης πρέπει να υιοθετηθούν;

Αν υπάρχει, σήμερα, ένα μέρος κατάλληλο στην Ευρώπη που μεταμορφώνεται σταδιακά σε αρνητική πολιτική και κοινωνική ουτοπία, για να συμβολίσει την άρνηση ενός καθαρά εμπορικού και ωφελμιστικού κόσμου, και να συμβάλει στη δημιουργία μιας ρεαλιστικής ουτοπίας ενός κόσμου και μιας Ευρώπης πραγματικά φιλοευρωπαϊκού και αλληλέγγυου, είναι, βέβαια, η χώρα που έχει θιγεί περισσότερο από την καταστρεπτική δυναμική μιας Ευρώπης, στην οποία οι πολίτες της δεν αναγνωρίζουν πια καλά-καλά τον εαυτό τους. Όλα τα σημάδια της αρνητικής ουτοπίας μιας Ευρώπης που υπόκειται στις επιταγές μιας πανταχού παρούσας και παντοδύναμης εμπορικής λογικής εκδηλώνονται πράγματι, σήμερα, με υποδειγματικό τρόπο, σαν μέσα από μεγεθυτικό φακό, εδώ στην Ελλάδα.

Αν η Ελλάδα, ως ο πιο αδύναμος κρίκος μιας οικονομικής αγοράς χωρίς σύνορα και χωρίς κοινωνική ρύθμιση, έχει καταστεί το πειραματικό εργαστήριο για την αυταρχική επιβολή του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος στις περιφερειακές ζώνες μιας Ευρώπης διαφορετικών οικονομικών ταχυτήτων, με τίμημα τη γενίκευση της κοινωνικής επισφάλειας, θα μπορούσε από αυτόν ακριβώς τον τόπο να ξεκινήσει μια συλλογική εργασία συγκρότησης ενός διεπιστημονικού και διεθνούς συλλογικού οργάνου επιστημόνων, ικανού να λειτουργήσει αποτελεσματικά ως μια πραγματική κριτική αντι-εξουσία η οποία θα αντισταθεί αποτελεσματικά στην πολιτική αποπολιτικοποίησης που κυριαρχεί σήμερα και στην ψευδοκριτική σκέψη που τη νομιμοποιεί.

■ Ακολουθεί το υλικό –μια συντομευμένη, για λόγους διευκόλυνσης της ανάγνωσης, εκδοχή– που στοιχειοθέτησε τα κείμενα των ομιλιών της διάσκεψης. Τα κείμενα ακολουθούν τη σειρά με την οποία οι ομιλητές πήραν το λόγο.

Maurice Godelier

Στον κόσμο που ζούμε, οι κοινωνικές επιστήμες είναι πιο απαραίτητες από ποτέ

[...] Ευχαριστώ, Νίκο, για την πρόσκληση και συγχαρητήρια για το περιοδικό *Κοινωνικές Επιστήμες* και την κυκλοφορία του ειδικά σε μια συνθήκη κρίσης, δεν συμβαίνει σε όλες τις χώρες αυτό.

[...] Είμαστε πεπεισμένοι ότι στον κόσμο στον οποίο ζούμε, έναν κόσμο παγκοσμίως πλέον υποταγμένο στη μη προβλεψιμότητα του ενιαίου οικονομικού συστήματος που τον ορίζει, του καπιταλιστικού συστήματος, έναν κόσμο στον οποίο η Δύση χάνει την κοσμική ηγεμονία της και νέες δυνάμεις που αξιώνουν καθημερινά να συνεχίσουν να εκσυγχρονίζονται χωρίς ωστόσο να δυτικοποιούνται, απαιτείται ταυτόχρονα και περισσότερο από ποτέ να εμπλουτίσουμε τις γνώσεις μας για το τι κάνουν και τι ήταν

τα άλλα τμήματα αυτού του κόσμου, η Κίνα, η Ιαπωνία, η Ινδία, η Τουρκία κ.ο.κ., και να ενεργήσουμε με τρόπο ώστε μια σύνθεση των αποκτημένων γνώσεων να ενταχθεί στο διδακτικό πρόγραμμα των γυμνασίων και των λυκείων. Για να καταδείξουμε όμως τη σημασία των κοινωνικών επιστημών στον κόσμο στον οποίο ζούμε, πρέπει πρώτα να διεκρινίσουμε τι είναι αυτός ο κόσμος και ποιες είναι οι καταβολές του, προτού κατονομάσουμε τις κοινωνικές επιστήμες εκείνες που είναι, πριν από όλες τις άλλες, απαραίτητες για την ανάλυσή του. [...] Από τις αναλύσεις που προηγούνται συνάγω τα ακόλουθα συμπεράσματα σε ό,τι αφορά τον ρόλο και τη σημασία των κοινωνικών επιστημών στον κόσμο όπου ζούμε και όπου οι κρίσεις πολλαπλασιάζονται,

«Σήμερα επικρατούν οι επιστήμες της διαχείρισης. Ωστόσο, χώρες (όπως η Γαλλία), που υπήρξαν αποικιοκρατικές, έχουν ακόμη πολύ ισχυρές σχολές ανθρωπολογίας. Οι ερευνητές κάνουν επιτόπια έρευνα, κάτι που επιτρέπει την κατανόηση άλλων κοινωνιών και παρέχει ουσιώδη γνώση. Η κοινωνιολογία, ως λιγότερο στατική, δίνει ευρύτερες ερμηνείες. Τέσσερις επιστήμες είναι σημαντικές από αυτή την άποψη: οι επιστήμες που μελετούν το παρελθόν γιατί αυτό είναι ζωντανό ακόμα σε χώρες όπως η Κίνα, ή η Ινδία όπου οι κάστες είναι πάντα εκεί και όπου ο ινδουισμός αντιπαράθεται στο Ισλάμ. Έπειτα, είναι η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία και οι οικονομικές επιστήμες. Επίσης η γεωπολιτική. Όλες αυτές πρέπει να συνδυάζονται. Καμιά τους δεν είναι από μόνη της ικανή να παρέχει ερμηνείες». Ένα παράδοξο π.χ. του καπιταλισμού είναι ότι ενώ υποτίθεται ότι μέσω της παγκοσμιοποίησης διεθνοποιεί τον κόσμο, στην πραγματικότητα εξάγει τον όρο έθνος».

«Ο καπιταλισμός εξάγει την ιδέα του έθνους!»,
συνέντευξη στον Μ. Πιμπλή, *Τα Νέα*, 10.05.2018.

Michèle Lamont

Τα προσωπικά προβλήματα των πολιτών είναι, στην πραγματικότητα, κοινωνικά

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Νίκο για την πρόσκληση και να τον συγχαρώ για το περιοδικό που διευθύνει. Θα μιλήσω για τις ανισότητες στην αμερικανική κοινωνία, εσείς εδώ είστε στο μάτι του κυκλώνα... Δεν είμαι ειδικός για την Ελλάδα. Θα μιλήσω για το στιγματισμό, ο οποίος είναι πολύ σημαντικό στοιχείο της ανισότητας. [...] Οι κοινωνιολόγοι δεν έχουν ακόμη αναπτύξει μια συστηματική κατανόηση των διαδικασιών εξάλειψης του στιγματισμού, αν και πολλοί γνωστικοί κλάδοι παρέχουν βασικές γνώσεις και εργαλεία για την κατανόηση αυτών των διαδικασιών. Δεν έχω το χρόνο να αναλύσω όλες αυτές τις ιδέες και τα εργαλεία εδώ, αλλά θα σκιαγραφήσω ένα περίγραμμα για τι μπορεί να σημαίνει μια κοινωνιολογία του απο-στιγματισμού και τι θα μπορούσε να επιτύχει σε σχέση με τις προσπάθειές μας να αμβλύνουμε τις κοινωνικές ανισότητες.

[...] Σε αυτήν την ομιλία, συνόψισα αρκετά εμπειρικά συμπεράσματα σχετικά με το στιγματισμό, αντλώντας από προγενέστερες έρευνες που πραγματοποίησα από κοινού με άλλους ερευνητές. Έχω υποστηρίξει ότι: 1) ο νεοφιλελευθερισμός τροφοδοτεί τα αυξανόμενα κενά προσωπικής/κοινωνικής αναγνώρισης, καθιστώντας πιο σημαντική την ανταγωνιστικότητα, την κοινωνικοοικονομική επιτυχία και την αυτοπεποίθηση ως κριτήρια αξιολόγησης, περιθωριοποιώντας και στιγματίζοντας, έτσι, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, 2) τα ιδρύματα και οι πολιτισμικοί φορείς μπορούν να παρέχουν αναγνώριση σε στιγματισμένες ομάδες του πληθυσμού, 3) οι αντιδράσεις στο στιγματισμό και τις διακρίσεις καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τα πολιτισμικά ερεθίσματα στα οποία έχουν πρόσβαση τα άτομα καθώς και από τους κοινωνικούς θεσμούς, και 4) οι εργαζόμενοι στους χώρους παραγωγής της γνώσης αξιοποιούν πολιτισμικούς πόρους προκειμένου να μεταβάλουν θετικά τις έννοιες που συνδέονται με τις ομάδες.

[...] Αυτές οι συνεισφορές των κοινωνικών επιστημόνων, των πολιτικών, των υπευθύνων χάραξης πολιτικής (policy makers) καθώς και των πολιτών είναι μόνο μερικά

παραδείγματα των τρόπων με τους οποίους η συλλογική πολιτιστική μηχανική μπορεί να συμβάλει στη διαδικασία αποστιγματισμού. Σε μια εποχή κατά την οποία οι αμερικανικές συνδικαλιστικές οργανώσεις καταστράφηκαν σε μεγάλο βαθμό και άσκησαν περιοριστική επιρροή στις πολιτικές, είναι πιο σημαντικό από ποτέ να κινητοποιηθούν προοδευτικές δυνάμεις για να επηρεάσουν την πορεία των κοινωνιών μας, συμπεριλαμβανομένης της δυναμικής της ένταξης και του αποκλεισμού. Οι κοινωνικοί επιστήμονες πρέπει να εστιάσουν ιδιαίτερα στο να επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ερμηνεύουν την πραγματικότητά τους αξιοποιώντας τα δεδομένα των εμπειρικών μας ερευνών. Παραμένει η αποστολή του κοινωνιολόγου να τεκμηριώνει και να (υπερ)τονίζει τις κοινωνικές δυνάμεις που διαμορφώνουν τις ζωές μας. Αυτό το καθήκον είναι πιο σημαντικό από ποτέ, σε μια εποχή που οι λαϊκιστικές δυνάμεις αποκτούν επιρροή στις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες. Αυτό πρέπει να κάνουμε τώρα ως πολίτες, διότι μπορούμε.

Η **Michèle Lamont** είναι καθηγήτρια Κοινωνιολογίας και Αφρικανικών και Αφροαμερικανικών Σπουδών και Καθηγήτρια Ευρωπαϊκών Σπουδών στην έδρα του Robert I. Goldman στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ. Ανελαβε την 108η Προεδρία της Αμερικανικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας κατά τα έτη 2016-2017. Έχει επίσης λάβει το Βραβείο Erasmus για το 2017 για τις συνεισφορές της στις κοινωνικές επιστήμες στην Ευρώπη και στον υπόλοιπο κόσμο. Πολιτισμική και συγκριτική κοινωνιολόγος, η Michèle Lamont είναι συγγραφέας δώδεκα περίπου βιβλίων και επιμελημένων τόμων και περισσότερων από εκατό άρθρων και εργασιών πάνω σε μια σειρά θεμάτων, όπως η κουλτούρα και η ανισότητα, ο ρατσισμός και το στίγμα, ο ακαδημαϊκός χώρος και η γνώση, η κοινωνική αλλαγή και οι επιτυχημένες κοινωνίες, και οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας. Η Lamont είναι Διευθύντρια του Κέντρου Διεθνών Υποθέσεων Weatherhead του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ και Συνδιευθύντρια του Προγράμματος Επιτυχημένων Κοινωνιών, στο Καναδικό Ινστιτούτο Προηγμένων Ερευνών.

Klaus Dörre

Τι μπορούμε να κάνουμε; Οι διανοούμενοι και Ο μεγάλος μετασχηματισμός

[...] Κατ' αρχάς, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Νίκο Παναγιωτόπουλο όχι μόνο για την πρόσκληση αλλά και για την εξαιρετική έρευνα του Νίκου Παναγιωτόπουλου, του Franz Schultheis και των ερευνητικών τους ομάδων για την κρίση στην Ελλάδα, μια έρευνα πολύ σημαντική και για τη Γερμανία. Είδα τις 900 σελίδες αφιερωμένες σε αυτό το θέμα, ως τμήμα ενός τρίτομου έργου (Σ.τ.Ε.: *Mirrors: Πολυφωνικές αφηγήσεις για έναν κοινωνικό κόσμο σε κρίση*), και ένα έχω να πω: «chapeau» (τους βγάζω το καπέλο). Ναι, μπορείτε να χειροκροτήσετε.

[...] Κατά την άποψή μου, υπάρχει μία πρόταση του Pierre Bourdieu που δεν θα μπορούσε να είναι πιο επίκαιρη, αυτή του καλέσματος για τη δημιουργία μιας Διεθνούς των Διανοουμένων. Για να είμαι ειλικρινής, για μεγάλο χρονικό διάστημα, θεωρούσα την ιδέα αυτή ελαφρώς εξιδανικευτική της συνάφειας των κοινωνικών επιστημόνων με την κοινωνία. Η αίσθηση αυτή όμως υποχώρησε για τους τρεις ακόλουθους λόγους: πρώτον, υπάρχει μια ελκυστική και επαρκής έννοια, η έννοια της *δημόσιας κοινωνιολογίας*, την οποία πράγματι επικαλούνται πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες. Δεύτερον, η συνεχιζόμενη περίοδος βαθιών, ορμώμενων από την κρίση αλλαγών ουσιαστικά απαιτεί τη δημόσια παρέμβαση των επιστημόνων και των ερευνητών. Και, τρίτον, η Ευρώπη σήμερα περισσότερο από ποτέ έχει ανάγκη από ένα κριτικό ακαδημαϊκό κοινό το οποίο θα αντισταθεί εξίσου στη συμβολική βία του φονταμενταλισμού της φιλελεύθερης αγοράς και στη φαντασιακή εξέγερση της Νεοδεξιάς. Θα ήθελα να παρουσιάσω, εν συντομία, τρεις σκέψεις πάνω σε αυτό το θέμα και τέλος να προτείνω κάποια δυναμικά βήματα δράσης.

[...] Τι είναι η δημόσια κοινωνιολογία ή η δημόσια κοινωνική επιστήμη; Η έννοια αναπτύχθηκε αρχικά από τον πρώην πρόεδρο της Διεθνούς Κοινωνιολογικής Εταιρείας (ISA) Michael Burawoy. Διακρίνει εντός αυτής της έννοιας την επαγγελματική, την εφαρμοσμένη (ή πολιτική) και την κριτική κοινωνιολογία. Ενώ η επαγγελματική κοινωνιολογία

διευθύνει ερευνητικά προγράμματα και θεσπίζει τους απαραίτητους όρους, θεωρίες, αρχές και ερευνητικές γραμμές, η εφαρμοσμένη κοινωνιολογία μεταφέρει κοινωνιολογικές γνώσεις σε διάφορους πελάτες. Η κριτική κοινωνιολογία λειτουργεί ως υπόδειγμα προβληματισμού για τα δύο προηγούμενα είδη. Η δημόσια κοινωνιολογία προϋποθέτει την ύπαρξη της επαγγελματικής, της εφαρμοσμένης και της παραδοσιακής κριτικής κοινωνιολογίας και σε αυτές προσθέτει ένα νέο στοιχείο. Το κατεχοχόν καθήκον της δημόσιας κοινωνιολογίας είναι να «εγκαινιάσει ένα διάλογο ανάμεσα στην κοινωνιολογία και διαφορετικά κοινά»· σηματοδοτεί μια προσπάθεια θέσπισης νέων θεμελιών για τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των επιστημόνων και της πρακτικής των κοινωνικών δραστών, παίρνοντας για σημείο αφετηρίας τις αλλαγές που συντελούνται στην ακαδημαϊκή σφαίρα. [...] Έτσι, διανοίγεται η δυνατότητα μιας δημόσιας κοινωνιολογίας της οποίας η θεμελιώδης υπόθεση υποστηρίζει ότι η μεταβολή του τρόπου παραγωγής της γνώσης στις κοινωνικές επιστήμες συνιστά το θεμελιώδες κίνητρο του κοινωνιολόγου για την αλληλεπίδρασή του με άλλους κοινωνικούς δράστες οι οποίοι επίσης αντιτίθενται στην εμπορευματοποίηση της γνώσης για τους δικούς τους ειδικούς λόγους. Αυτό το σκεπτικό έχει επιπτώσεις για τον επιστημονικό κλάδο στο σύνολό του. Η κοινωνιολογία θα μπορέσει να επιβιώσει μόνο αν σταθεί στο πλευρό της κοινωνίας των πολιτών, αν υπερασπιστεί τον κοινωνικό ιστό ενάντια στην «τυραννία της αγοράς και τον κρατικό δεσποτισμό».

[...] Γιατί έχουμε ανάγκη από μια δημόσια κοινωνιολογία; Θα έλεγα ότι την έχουμε ανάγκη για να προωθήσουμε έναν κοινωνικό μετασχηματισμό που βρίσκεται σε εξέλιξη εδώ και αρκετό καιρό. Αυτός ο μετασχηματισμός έχει θεμελιώσει μηχανισμούς δομικής βίας που καταλήγουν σε μια κατάσταση όπου η ανάπτυξη του ευρωπαϊκού κέντρου ορθώνει σοβαρά εμπόδια στις αναπτυξιακές ευκαιρίες των ανθρώπων (όχι μόνο, αλλά κυρίως) στη νότια περιφέρεια. Τι σημαίνει αυτό; Πιστεύω ότι αυτό που βλέπουμε στην Ελ-

Frank Dobbin

Κοινωνική επιστήμη και ρύθμιση: αυξάνοντας την ισότητα, αποτρέποντας τη διαφθορά

Ευχαριστώ πολύ, Νίκο, για την πρόσκληση και για τη διοργάνωση αυτού του εξαιρετικού πάνελ. Δεν θα μπορούσε να υπάρχει πιο σημαντικό θέμα προς συζήτηση σε αυτή τη στιγμή της ιστορίας. Θα εστιάσω σε ένα μέρος της συζήτησης που δεν έχει θιγεί ακόμη εδώ, που έχει να κάνει με το ρόλο των κοινωνικών επιστημόνων στο να βοηθήσει τα κράτη να ρυθμίσουν επιτυχώς τις επιχειρήσεις, να ενισχύσει την πίστη των πολιτών στα κράτη και στη δημοκρατία. Νομίζω ότι αντιμετωπίζουμε μια κρίση εμπιστοσύνης στη Δύση, γιατί τα κράτη δεν κατάφεραν να αποτρέψουν την παρούσα οικονομική κρίση ή να τη διαχειριστούν κατάλληλα.

[...] Όταν διαπιστώνουμε ότι οι νόμοι της ισότητας των ευκαιριών και τα μέτρα των τραπεζών έχουν αποτύχει, χρειάζεται να αξιοποιήσουμε τα ερευνητικά ευρήματα για το σχεδιασμό αποτελεσματικών πολιτικών. Στην κατεύθυνση της επίλυσης των παραπάνω προβλημάτων, οι μάνατζερς/διευθυντές των επιχειρήσεων μπορούν να θέσουν σε εφαρμογή δράσεις οι οποίες θα ενισχύσουν και θα προάγουν την ποικιλομορφία, και να υλοποιήσουν προγράμματα κατάρτισης κι εκπαίδευσης του προσωπικού με άξονα την άμβλυνση των ανισοτήτων και την καταπολέμηση των διακρίσεων.

[...] Για να επανέλθω στο θέμα της διάσκεψης, ένας λόγος για τον οποίο πιστεύω ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες είναι τόσο σημαντικοί για τη δημοκρατία, καθώς και στην παρούσα κοινωνικοοικονομική συγκυρία της κρίσης, είναι επειδή ως τέτοιοι διαθέτουμε τα θεωρητικά εργαλεία για να καταλάβουμε γιατί ορισμένες πολιτικές δεν έχουν τα επιδιωκόμενα (αλλά τα αντίστροφα) αποτελέσματα, και έχουμε, επίσης, τα μεθοδολογικά εργαλεία τα οποία μας επιτρέπουν να εξηγήσουμε και να αναλύσουμε τους λόγους για τους οποίους συμβαίνει αυτό, καθώς και, παράλληλα, να αναγνωρίσουμε και να προτείνουμε αποτελεσματικές εναλλακτικές προτάσεις ρυθμιστικών πολιτικών.

Στο πρώτο μέρος της ομιλίας μου έθιξα ότι γνωρίζουμε

πώς να αντιμετωπίσουμε το ζήτημα των διακρίσεων, στο εσωτερικό των αμερικανικών επιχειρήσεων, απέναντι στους Αφροαμερικάνους, τις γυναίκες κτλ. αλλά δεν το έχουμε κάνει, δεν έχουμε αναγκάσει τις επιχειρήσεις να διαχειριστούν και να επιλύσουν τις διακρίσεις.

Στο δεύτερο μέρος της ομιλίας μου ανέφερα ότι, επιπρόσθετα, γνωρίζουμε γιατί οι τράπεζες ανέλαβαν, από τη μία μεριά, τόσο μεγάλο μερίδιο του χρέους (είναι πολλοί οι λόγοι) αλλά και, την ίδια στιγμή, ενέτειναν τα οικονομικά μέτρα ασφαλείας τους στην προοπτική αυτή, αλλά δεν έχουμε ένα ρυθμιστικό σύστημα που να αποτρέπει αυτές τις καταστάσεις, που να θέτει περιορισμούς στις κινήσεις των επιχειρηματιών και να τους καταλογίζει ευθύνες.

Οπότε, με βάση τα παραπάνω, κλείνοντας, αν θέλουμε να βοηθήσουμε τα κράτη να ρυθμίσουν κατάλληλα τις επιχειρήσεις, ως κοινωνικοί επιστήμονες, έχουμε τα εργαλεία για να το κάνουμε. Χρειάζεται να τους βοηθήσουμε να ρυθμίσουν τις επιχειρήσεις σε έναν κόσμο σαν αυτό που ο Klaus Dörre περιέγραψε, γιατί είναι ο μόνος τρόπος για να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη των πολιτών στις κυβερνήσεις και στη δημοκρατία γενικότερα. Σας ευχαριστώ.

Ο **Frank Dobbin** είναι καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ. Είναι απόφοιτος του Όμπερλιν Κόλετζ και διδάκτωρ του Πανεπιστημίου του Στάνφορντ. Το έργο του *Inventing Equal Opportunity* (Princeton University Press, 2009), που τιμήθηκε με τα βραβεία Max Weber και Διακεκριμένου Ακαδημαϊκού Βιβλίου (Distinguished Scholarly Book) από την Αμερικανική Κοινωνιολογική Εταιρεία, περιγράφει πώς οι επαγγελματίες εταιρικού ανθρώπινου δυναμικού έχουν ορίσει τη διάκριση υπό τον Νόμο για τα Πολιτικά Δικαιώματα (Civil Rights Act). Έχει λάβει υποτροφίες από το Ίδρυμα Γκούγκενχαϊμ (Guggenheim Foundation), το Ίδρυμα Russell Sage, το Κέντρο Προηγμένων Μελετών στις Συμπεριφορικές Επιστήμες και το Edmond J. Safra Κέντρο για θέματα Δεοντολογίας.

Νίκος Παναγιωτόπουλος

Η κοινωνιολογία και ο δημόσιος ρόλος της στην εποχή της κρίσης

Η κοινωνιολογία έχει εξ αντικειμένου δημόσιο ρόλο καθώς είναι μια επιστήμη πολιτική με την έννοια πως τα αντικείμενά της αποτελούν κοινωνικά διακυβεύματα. Όσο πιο ισχυρή επιστημονικά είναι η κοινωνιολογία τόσο πιο σημαντικό δημόσιο ρόλο μπορεί και οφείλει να έχει και όσο πιο ισχυρή κοινωνικά είναι αυτή η ισχυρή επιστημονικά κοινωνιολογία τόσο πιο δραστικός και αποτελεσματικός μπορεί να είναι ο δημόσιος ρόλος της. Συνεπώς, το ζήτημα τίθεται ως εξής: πώς μπορεί να ισχυροποιηθεί επιστημονικά η κοινωνιολογία και πώς μπορεί να αποκτήσει κοινωνική δύναμη ο λόγος της.

[...] Το αντικείμενο της κοινωνικής επιστήμης είναι μια πραγματικότητα που συμπεριλαμβάνει όλους τους ατομικούς και συλλογικούς αγώνες που αποσκοπούν στη διατήρηση ή το μετασχηματισμό της πραγματικότητας. Και μάλιστα έχει ως αντικείμενο κυρίως αυτούς τους αγώνες που έχουν ως διακύβευμα την επιβολή του νόμιμου ορισμού της πραγματικότητας, και των οποίων η καθαρά συμβολική αποτελεσματικότητα μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση ή την ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης, δηλαδή της πραγματικότητας. Με το να καταδεικνύει επιστημονικά ο κοινωνιολόγος τη θέση ότι τίποτε μέσα στον κοινωνικό κόσμο δεν είναι χωρίς κοινωνικό λόγο ύπαρξης, επιχειρώντας να αναδείξει τους κοινωνικούς καθορισμούς ατομικών και συλλογικών δράσεων, καταδεικνύοντας πως κάθε κοινωνικό φαινόμενο είναι κατασκευασμένη αυθαιρεσία από τις προγενέστερες λησμονημένες κοινωνικές σχέσεις και, ταυτόχρονα, πραγματικότητα, η κοινωνιολογική γνώση ασκεί αφ' εαυτού μια απελευθερωτική επίδραση, τα αντικείμενα της κοινωνιολογίας μετασχηματίζονται σε πολιτικά διακυβεύματα τα οποία, με τη σειρά τους, προκαλούν αντανά-

κλαστικές τάσεις αντίδρασης και ελέγχου των όρων δημόσιας διατύπωσης και αναγνώρισής τους από όλους αυτούς των οποίων η κυριαρχία πλήττεται καθώς αποφυσικοποιείται και, άρα, απομοιραιοποιείται.

Υπό την οπτική αυτή και χωρίς να εκληφθεί ως έκφραση συντεχνιακού ιμπεριαλισμού, μπορούμε να υπερασπιστούμε την άποψη πως η ανάπτυξη της κοινωνιολογίας συμβαδίζει με το δημόσιο συμφέρον. Υπό μια έννοια, η λειτουργία της κοινωνιολογίας θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως λειτουργία δημόσιας υπηρεσίας καθώς η υπεράσπιση της κοινωνιολογίας μεταφράζεται σε υπεράσπιση του καθολικού και η υπεράσπιση της πλήρωσης των όρων παραγωγής και πρόσβασης στην κοινωνιολογική γνώση μετασχηματίζεται σε υπεράσπιση μέρους της καθολίκευσης των όρων πρόσβασης στο καθολικό.

Πώς μπορούμε να διασφαλίσουμε και να ενδυναμώσουμε τον επιστημονικό χαρακτήρα της κοινωνιολογικής παραγωγής και συνεπώς την αντικειμενική αξίωσή της να επιτελεί μια πολιτική, με την ευρεία έννοια, λειτουργία. Μα με την εγκαθίδρυση και την αποκλειστική επικράτηση της επιστημονικής αρχής, αξιολόγησης ή ιεράρχησης των κοινωνιολογικών πρακτικών και προϊόντων. Με την αύξηση της αυτονομίας του πεδίου μας, δηλαδή με την αύξηση της ανεξαρτησίας των κανόνων και των ρυθμίσεων που διέπουν την επιστημονική παραγωγή συζήτηση και κριτική σε σχέση με τον κοινωνικό κόσμο, τις απαιτήσεις και τις προσδοκίες του.

Για να είμαστε πραγματικά αυτόνομοι και σωρευτικοί και για να ανταποκριθούμε στις απαιτήσεις της επιστημονικότητας οι κοινωνιολόγοι οφείλουν, κατ' αρχάς, να είναι κυρίως κριτικά αναστοχαστικοί. Η κοινωνιολογία οφείλει να

«Είμαστε εδώ για να δούμε πώς μπορούμε να παρέμβουμε, πώς μπορούμε το απόθεμα της γνώσης που διαθέτουμε να το θέσουμε στην υπηρεσία των πολιτών και να βρούμε τον τρόπο με τον οποίο θα το κάνουμε αυτό».

Δήλωση στο δελητίο ειδήσεων του ANTI

